

ALMANYA'YA TÜRK İŞGÜCÜ GÖÇÜ - GEÇMİŞTEN GELECEĞE SORUNLAR, İMKANLAR ve FIRSATLAR

O. Can Ünver*

Göç ve Türkiye

Cumhuriyet tarihimizin son kırk yıllık bölümünde değişik nedenlerle ve farklı biçimlerde gündemimize gelen yurtdışına yönelik Türk işgücü göçü ve bir çok ülkede bu göç sonucunda değişik ülkelerde oluşan Türk Varlığı gerçeği, hiç kuşkusuz önemi her geçen gün çeşitli boyutlarıyla biraz daha fark edilen bir olgu niteliğindedir. Günümüzde, öncelikle Almanya'da olmak üzere Batı Avrupa ülkelerinde, Kuzey Afrika'da, Avustralya'da, Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'da, bazı Ortadoğu ülkelerinde, Rusya Federasyonu'nda, Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinde, tam sayısının belirlenmesi teknik açıdan mümkün olmayan dört milyon civarında vatandaşımız sürekli veya geçici olarak yaşamını sürdürmektedir. Bu sayıya bir milyon kadar olduğu tahmin edilen Türkiye kökenli soydaşlarımızın sayısı dahil değildir¹.

*T.C.Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Dış İlişkiler ve Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürü

¹Yurtdışındaki vatandaşlarımız ve Türkiye orijinli soydaşlarımıza ilişkin sayısal veriler yaşadıkları ülkelerin ilgili resmi makamlarından temin edilen verilerdir. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Dış İlişkiler ve Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü (ÇSGB/DİYİH) tarafından yayımlanan raporlarda Bakanlığın yurtdışı teşkilatınca dış kaynaklardan derlenen istatistik verileri bulunmakta olup, bu yayımlar sahasında en güvenilir kaynak olarak kabul edilmektedir. Bkz. Tablo-1

Bugün varılmış olan sayısal büyüklüğü tümüyle işgücü göçüne bağlamak doğru olmamakla birlikte, 1961 yılı ülkemizden vatandaşlarımızın kitlesel biçimde başka ülkelere gidişlerinin ve o ülkelerde kalabalık topluluklar oluşturmalarının başlangıcı olarak görülmelidir. Türkiye ile Almanya arasında imzalanan 30 Ekim 1961 tarihli İşgücü Sözleşmesi, işgücü göçü sürecinin miladı olmuş, daha sonra vatandaşlarımızı istihdam etmek isteyen diğer ülkelerle de benzeri sözleşmeler bağlatılmıştır². Türkiye, böylece İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın yeniden imarı ile gündeme gelen yabancı işçi istihdamı olgusunun ağırlıklı taraflarından biri konumuna gelmiştir. Aşağıda tarihi gelişmesine kısaca değinilecek olan işgücü göçü olgusunun sonraki dönemlerde şekil değiştirmesi, başlangıç döneminin özellikleri ile de yakından ilişkilidir. Geçici istihdam amacıyla getirilen yabancı işgücünün ikametini sadece istihdama bağlayan kısıtlayıcı uygulamalara rağmen kabul eden ülkelerde yabancıların uzun süreli ikametlerine engel olunamamış ve kalıcılık zaman içinde bir realite haline gelmiştir.

Genel anlamıyla göç, insanların buldukları yerden geçici olmamak şartıyla başka bir yere gidip yerleşik olarak yaşamaları demektir. Tarihin her evresinde ve dünyanın her yerinde insanlar ekonomik, siyasal ve ekolojik nedenlerle doğup büyüdükleri yerlerden başka coğrafyalara göç etmişlerdir. İnsanın doğasmda olan içinde yaşadığı koşullardan daha iyisine ulaşma arzusu, son elli yılda devamlı gelişen ulaşım araçları ile daha da güçlenmiş ve dünyanın hemen her coğrafyası çeşitli dönemlerde değişik alanlarda etkisi görülen önemli göç olaylarına sahne olmuştur.

19. yüzyıldan itibaren uluslararası göç hareketlerinin nedenleri ile ilgili çok sayıda kuram geliştirilmiştir. Bu kuramların ortak özelliği, göç olgusunun bir yandan çok çeşitli "çekici" (pull), diğer yandan da "itici" (push) faktörlerinin mevcut olduğudur. Çeşitli bakış açılarına göre bu kuramların olguyu çözümlemeleri de farklı olmaktadır. Türkiye'de göç araştırmalarının duayeni olan Prof.Dr.Nermin Abadan-Unat'ın son çalışmasında özetlenerek yer verilen bu kuramlar, "Neoklasik Ekonominin Makro Kuramı", "Neoklasik Ekonominin Mikro Kuramı",

²Türkiye'nin İşgücü Sözleşmesi yaptığı ülkeler sırasıyla, Almanya (30.10.1961), Avusturya (15.5.1964), Belçika (16.7.1964), Hollanda (19.8.1964), Fransa (8.4.1965), İsveç (10.3.1967), Avustralya (5.10.1967), Libya (5.1.1975), KKTC (9.3.1987), Ürdün (7.7.1983) ve Katar'dır (1.4.1986).

"Yeni Ekonomi Kuramı", "İkiye Bölünmüş Emek Piyasası Kuramı", "Dünya Sistemleri Kuramı", "İlişkiler Ağı Kuramı", "Kurumsal Kuram", "Kümülatif Nedensellik Kuramı" ve "Göç Sistemleri Kuramı" olarak adlandırılmaktadır.³ Söz konusu kuramların ayrıntısına girmek başka bir çalışmanın konusu olabileceğinden bu çerçevede belirtilebilecek olan husus, herhangi bir göç hareketinin tek bir kuram çerçevesinde tek veya sınırlı sayıdaki nedenle açıklanmasının gerçekçi olmadığıdır. Kısaca, karmaşık bir sosyal olgu olan göç, disiplinler arası yaklaşımlarla çözümlenmeli ve tek bir kuramla irdelenmemelidir.

Bu arada belirtilmesi gereken bir husus ise, ulus-devletin sınırlayıcı gücünün tüm kuramlarda, örneğin ekonomik nedenselliklerin öne çıkarılmasıyla göz ardı edildiğidir. Devlet, hükümranlılığı alınıdaki topraklara dışarıdan gelen göç dalgalarını, göçün nedeni ne olursa olsun, isterse önlemeye muktedir güce sahiptir. Günümüzde küreselleşmenin bir anlamda "dayatmalarına" karşın varlığını sürdürmeye devam eden ulus-devletin gücünün sınırlayıcı etkisi olmasa muhtemelen geçmişte olduğu gibi günümüzde de toplu yer değiştirmelerin daha fazla gerçekleşebileceğini öne sürmek yanlış olmayacaktır. Başka bir deyişle, devletin sınırlayıcı gücü göçün nesnel nedenlerini ortadan kaldırmamakla birlikte, göçü bizatihi engelleyebilecek nitelik taşımaktadır.

Göçün tarihine bu noktada kısaca bir göz atacak olursak, Avrupa'da ilk büyük çaplı göç hareketleri 16. yüzyılın ikinci yarısında kaydedildiği görülmektedir. Bu göç hareketlerini etkileyen unsurlar öncelikle din savaşları ve keşifler olmuştur⁴. Köle ticareti kapsamında 19.yüzyıla kadar Afrika'dan Amerika'ya zorla getirilen Afrikalıların sayısı 12 milyon kişiyi aşmış, Avrupa'dan Yeni Dünyaya okyanus ötesi göç hareketleri de bu yüzyılda büyük ivme kazanmıştır.

Amerika kıtasına göçmen akımı Birinci Dünya Savaşı ile hızını kaybetmiştir. Bu kıtanın kuzeyine yönelik büyük çaplı göç hareketinin nedenleri arasında 1840'lardan itibaren Avrupa'da serpilerek gelişen sanayileşme ile sanayi kesiminin istihdam edebileceğinden ve kentlerin barındırabileceğinden daha fazla kırsal bölge insanının iç göç baskısı

³Nermin Abadan-Unat, *Bitmeyen Göç;Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2002, s.5-25

⁴Göçün tarihi için Bkz.:M.Jan Chaliand/J.P.Rageau (Ed.) *Atlas Historique des Migration*.Edition du Seuil. Paris 1994

yaratması bulunmaktadır. Örneğin, İrlanda'daki iç siyasal çatışma, ekonomik durumu bozuk olan bu ülkedeki insanların Amerika Birleşik Devletleri'ne göç etme dürtüsünü kamçılamıştır. Sonuç olarak, 1820 ile 1860 yılları arasında ABD 5 milyon kadar göçmeni ülkeye kabul etmiştir. 1860 ile 1890 arasında Avrupa'dan Amerika'ya göç edenlerin sayısı ise 10 milyon ve 1890 ile 1910 yılları arasında göçenlerin sayısı 12 milyondan fazla olmuştur. İrlanda ve diğer Avrupa ülkelerinden Amerika'ya gerçekleşen göç, aile birleştirmeleri nedeniyle devam eden veya hiç kesilmeyen bir süreç olarak görülmektedir⁵.

19.yüzyıl boyunca Hindistan ve Çin'den 37 milyon kişi Avustralya'ya ve bazı Güneydoğu Asya ülkelerine "yarı köle" statüsünde çalışmak amacıyla göç etmiştir. Göç tarihinin en büyük sömürü örneklerinin yaşandığı bu dönemde "göçmen işçi" statüsündeki bu fakir ülke insanları her türlü hukuki güvence ve sosyal koruma ilkelerinin dışında emeklerini ve hatta yaşamlarını neredeyse karşılıksız feda etmişlerdir⁶.

Birinci Dünya Savaşı ile kitlesel göç dalgalarının da sonu gelmiştir. Göçmen kabul eden en büyük ülke olan Amerika Birleşik Devletleri göç akımını sınırlayıcı uygulamalar başlatmış ve bu politikasından 1960'lı yıllara kadar vazgeçmemiştir. ABD günümüzde tüm sanayileşme sonrası gelişmiş ülkelerde görülen nüfus azalmasının ekonomisine zarar vermemesi için ülkeler için belirlediği kotalara göre yılda 50 bin yeni göçmeni kura yöntemiyle ülkesine kabul etmektedir⁷. Bu ülkeye çeşitli yollardan yılda yaklaşık bir milyon -yasal- göçmenin geldiği Uluslararası Göç Örgütü (IOM) tarafından bildirilmektedir. Aynı zamanda, ABD'nin güney komşusu Meksika'dan, özellikle tarım sektöründe ihtiyaç duyulan niteliksiz işgücü kaçak yollardan bu ülkeye girmekte ve bu kaçak akımı tüm önlemlere rağmen durdurulamamaktadır. *Pollero* adı verilen insan kaçakçılarının yılda 200 ile 300 bin kişiyi Meksika-ABD sınırından geçirdiği ileri sürülmektedir.⁸

İki dünya savaşı arasında Türk-Yunan nüfus mübadelesi çerçevesinde göçmen olan yaklaşık 2 milyon kişi, Franco rejiminden

⁵a.g.e.,s.18ff

⁶a.g.e.,s. 32

⁷Stephen Castles/Mark J.Miller, *The Age of Migration;International Population Movements in the Modern World*.Macmillan Press Ltd.London 1998², S.48ff

⁸International Organization of Migration. *World Migration Report 2000*,Geneva 2001, p.241-249

özellikle Fransa'ya kaçan 200 bin İspanyol, 1933'den itibaren Almanya'yı terk etmek zorunda kalan - veya bırakılan - 1 milyon Musevi Alman vatandaşı, İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında ise savaş nedeniyle on milyonlarca insan yurdundan başka yerlere gitmiş veya sürülmüş ve örneğin Doğu Avrupa'nın nüfus yapısında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. İsrail Devleti'nin kurulması öncesinde ve sonrasında, 1919 ile 1968 yılları arasında 2 milyon göçmen Filistin'e yerleşmiş, sömürgelelerin tarihi ömürlerinin sona ermesiyle de eski kolonilerden "anayurtlara" bir kitlesel geri dönüş hadisesi yaşanmıştır. Bağımsızlığına kavuşan Cezayir'den Fransa'ya 1 milyon Fransız ve yine bağımsız olan Angola ve Mozambik'ten 800 bin Portekizli menşee ülkelerine geri dönmüşlerdir⁹.

Türkiye de geçmişinde kitlesel göç olaylarına tanık olmuştur. Türklerin bulunduğu coğrafyalar tarih boyunca göç hareketlerine sahne olmuştur. Türkler Anadolu coğrafyasına Asya'dan dalgalar halinde ve siyasal üstünlüğü ele geçirmeden önceki yüzyıllarda da göçmen olarak gelip yerleşmeye başlamışlardır. Malazgirt'ten çok önce Bizans İmparatorluğu egemenliği altındaki topraklarda Türk boylarının yerleşik olduğu tarihçilerce ortaya konan bir gerçektir¹⁰. Türklerin Doğu'dan Batı'ya nüfus hareketlenmeleri yüzyıllar boyunca sürüp gitmiştir. Fetihlerle süren bu Batı istikametindeki göç hareketi, mahiyeti ve amacı tümüyle değişik olmakla birlikte, altmışlı yıllarda başlayan işgücü göçü ile bu defa Batı Avrupa ülkelerine yönelik olarak devam etmiştir demek yanlış olmayacaktır. En azından istikamette bir değişiklik olmadığı anlaşılmaktadır.

İspanyol birliğinin sağlanması ile Endülüslü Sefarad Musevileri ile Müslüman Arapların II.Bayezid'in saltanatı sırasında 15. yüzyılın sonunda Osmanlı topraklarına sığınmaları, hatta Osmanlı Sultanının onları Isabella ve Ferdinand'ın zulmünden kurtarmak için girişimlerde bulunması sonucu gemilerle getirilip Kuzey Afrika'daki Osmanlı vilayetlerine, Selanik yöresine ve İstanbul'da Galata'ya yerleştirilmeleri

⁹OECD/DEELSA/ELSA (2002)4/ANN2. *The Economic Impact of International Migration: A Framework for EDRC Country Reviews*.s.8

¹⁰T.Yılmaz Öztuna, *Türkiye Tarihi*. Cilt 2. İstanbul 1964. s.54-57

olayı kitlesel göçe tarihten bir örnek teşkil etmektedir. Bu göç, dalgalar halinde 17.yüzyıla kadar devam etmiştir¹¹.

Daha sonraları, Osmanlı İmparatorluğu on yedinci yüzyıldan başlayarak Avrupa'daki topraklarını yitirdikçe bir "geriye dönüş" süreci yaşamaya başlamıştır. İmparatorluğun uzun süren yıkılma döneminde Balkanlar'dan Anadolu'ya yönelen yoğun göç dalgaları 1877/1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin sonuçları ile nüfusun toplu yer değiştirmesi boyutuna varmıştır. Yine aynı yüzyılda Rusya'nın Kafkasya'daki egemenliğine ümitsizce başkaldıran ve kendilerini kültürel olarak Türkiye'ye yakın hissedilen topluluklar başkaldırının yenilgiyle sonuçlanması üzerine çareyi Osmanlı İmparatorluğu'na sığınmakta bulmuşlardır¹². Yüzyılın başındaki toprak kayıpları ve özellikle iki Balkan Savaşı'nın neden olduğu toplu göç olayları İmparatorluk döneminde Türkiye'nin bu alandaki deneyimlerini oluşturmaktadır.

19.Yüzyılda Avrupa kıtasından Yeni Dünya'ya yönelik toplu göç hareketlerine Osmanlı İmparatorluğu'ndan katılım büyük ölçüde gayrimüslim uyrukların arasından gerçekleşmiş, İmparatorluğun Türk ve Müslüman uyruklarının yakın tarihin belki de en önemli göç olayına itibar etmedikleri görülmüştür¹³. "Göçmeye eğilimli" olduğumuza ilişkin yaygın kanıyı adeta çürütücü nitelikteki bu tavır, yabancı coğrafyalara sürekli yerleşme arzusunun sözü edilen dönemde İmparatorluğun Türk ve Müslüman unsurlarını oluşturan geniş kitlelerce pek benimsenmediğine işaret etmektedir. Bu tavrı etkileyen önemli etkenler arasında büyük olasılıkla gidilecek "meçhul ülke"

¹¹Halil İnalcık, "Avrupa Devletleri Sistemi, Fransa ve Osmanlı" ,*Doğu ve Batı Dergisi*. Sayı: 14.(2001), s.125

¹²H.Yıldırım Ağanoglu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi; Göç*, İstanbul 2001 ve Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, (Çev.Bilge Umar), İstanbul 1998

¹³Bu konuda elde çok sağlıklı veri bulunmamakla birlikte, bu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nu sarsan milliyetçi akımlarla ortaya çıkmış bulunan hoşnutsuzluk ve göçmenlerin hedefi niteliğindeki ülkedeki (ABD) göçmenlere yardımcı olan *iletişim ağları* (network) İmparatorluğun Rum ve Ermeni unsurlarının göçmenliği tercih etmeleri sonucunu doğurmuştur. İmparatorluğun milliyetçi başkaldırıların en çok provoke edildiği Balkanlar coğrafyasından da aynı eğilimin gözlemlendiği bilinmektedir. ABD'nin sonraki dönemlerde şekillenen etnik mozaği bu savlarımızı doğrular niteliktedir. Bknz.:Frank D.Bean/Robert G.Cushing/Charles W.Haynes, 'The Changing Demography of U.S.Immigration Flows; Patterns, Projections and Contexts,' Klaus J.Bade/Myron Weiner (Ed.), *Migration Past, Migration Future*. Vol.1 Germany and The United States..Providence-Oxford 1997 içinde, p.120-153

hakkındaki bilgi yetersizliği, yabancı kültürden çekinme ile ulaşım olanaklarının elverişsiz olması gelmektedir.

Kurtuluş Savaşı sonrasında Lozan'la birlikte Türkiye ile Yunanistan'ın karşılıklı nüfus değişimine gitmeleri 20. yüzyılın Türkiye açısından siyasal, ekonomik, kültürel ve sosyal sonuçları itibariyle ilk büyük göç hareketi olarak değerlendirilmektedir. Türk-Yunan nüfus değişimi Anadolu'nun "muhacirlerin" yerleştirildiği yörelerinin sosyokültürel yapısında önemli etkileri görülen bir uygulama olmuştur. Aynı şekilde, Balkanlar'dan çeşitli aralıklarla sonraki yıllarda da gelmeye devam eden soydaş göçmen dalgaları, beraberlerinde getirdikleri kültürel renklerle Türk toplumuna derhal uyum sağlamışlar ve zenginlik katmışlardır. Cumhuriyeti kuran ve yücelten kuşakların içinde Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışı ile "geri dönen" *Balkanlı Türklerin* önemli bir yeri olduğu bilinmektedir.

1979 yılında bölgedeki dengeleri sarsan İran Devrimi ile Türkiye'ye yüz binlerce İran vatandaşının kaçtığı ve bunların çok büyük bir bölümünün, özellikle Azeri kökenli olanların ülkemizde kaldığı da bilinmektedir.¹⁴ İranlıların pek çoğu Türkiye'yi başka ülkelere gidişte bir "transit ülke" olarak görmüşler, ancak o ülkelerin getirdiği vize kısıtlamaları nedeniyle zorunlu olarak ülkemizde kalmışlardır.

Türkiye'nin bundan sonra yaşadığı en büyük toplu göç hareketi ise 1989'da gerçekleşen Bulgaristan'dan Türkiye'ye yönelik zorunlu Türk göçüdür. 1980'li yılların başlarından itibaren Jivkov yönetimi Bulgaristan'daki Türk toplumunun kültürel farkhhgını "ortadan kaldırmaya" ve Bulgaristan'ı tek uluslu ve tek kültürlü bir ülke haline getirmeye yönelik ırkçı bir asimilasyon uygulamasını totaliter rejimin tüm baskı araçlarını kullanmak suretiyle başlatmıştır. Bu uygulamayı kabul etmeyen ve direnen soydaşlarımız kitleler halinde Türkiye'ye göç etmeye zorlanmışlar ve kısa süre içinde üçyüz binin üzerinde soydaş kara ve demiryolu sınır kapılarımıza dayanmıştır¹⁵.

¹⁴İran'daki rejim değişikliği sonrasında ülkemize sığınan İran uyrukluların sayısı konusunda da çeşidi spekülasyonlar yapılmıştır. Mevcut sayısal verilerin arasındaki büyük farklardan (250 binden 1,5 milyona!) Türkiye'de ikamet eden yabancılara ilişkin istatistikler açısından ciddi bir sıkıntı olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁵Bu sayının gerçekçi olduğu düşünülmektedir. Göç akımının hemen tek bir sınır kapısından (Kapıkule) gerçekleşmiş olması nedeniyle verilerin sistematik ve doğru yöntemlerle toplanmasını mümkün kılmıştır. Bulgaristan'daki Türklerin asimilasyonu ile ilgili olarak bkz.: Bijal N.Şimşir, *The Turks of Bulgaria (1878-1985)*, London 1988

Soydaşlarımızın oluşturduğu göç dalgası demirperdenin yıkılmasının hemen arefesinde Türk ve dünya kamuoyunu yakından meşgul etmiştir. Jivkov yönetiminin bu uygulaması, doksanlı yıllarda Balkan coğrafyasında en trajik biçimde yaşanan "etnik arındırmanın" bir ön provası nitehğindedir. Türkiye'nin kararlı tutumu sonucu o dönemdeki Bulgar rejiminin Bosna'da Sırp'ların davranışlarına benzer bir tavır almaktan çekindiği bilinmektedir. 1989 yılı yazında Türkiye'ye sığınan Bulgaristan Türklerinin büyük bir bölümü ülkemizde kalmış, bir kısmı ise bu ülkedeki asimilasyon uygulamalarının sona ermesi ve demokratik düzenin benimsenmesiyle sonraki yıllarda Bulgaristan'a geri dönmüşlerdir.

1991 yılında Kuzey Irak'tan ülkemize gelen sığınmacılar ve sonraki yıllarda Balkan coğrafyasındaki siyasi ve askeri çalkantılar sonucu yaşanan sığınmacı akımlarının da öncekilerle pek çok bakımdan karşılaştırılması mümkün olmamakla birlikte, bunların toplu göç hareketlerine yakın geçmişten örnekler oluşturduğu düşünülmektedir. Bosna ve Kosova'dan doksanlı yıllarda Türkiye'ye sığınan çok sayıdaki Balkanlının geçici göçmenlikleri zaman içinde yurtlarındaki koşulların görece iyileşmesi üzerine geri dönmeleri ile nihayet bulmuştur.

Türkiye son yıllarda, küreselleşmenin bir sonucu olduğu kabul edilen yeni bir olgu ile de karşılaşmaya başlamıştır. Ülkemizi yakından ilgilendiren ve yakın gelecekte gündemimizin üst sıralarına çıkabileceği tahmin edilen bu önemli gelişme, doksanlı yıllarda Sovyetler Birliği'nin çöküşü ile yeni kurulan Cumhuriyetlerden Türkiye'ye çalışma amacıyla gelen yasadışı yabancı işgücü istihdamı olgusunun giderek endişe verici boyutlara ulaşmış olmasıdır¹⁶. Türk ekonomisinde kayıt dışı istihdamın hukuki, sosyal ve iktisadi sonuçlarının olumsuz etkilerine ek bir olumsuzluk olarak düşünülen kaçak yabancı işçi istihdamı gelecekte Türkiye'yi köklü önlemler almaya zorlayacaktır. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından hazırlanarak Bakanlar Kurulunca 2002 yazında Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sevk edilen ve yabancı işçilerin çalışma izinlerini düzenleyen yasa tasarısı bu konuda atılan ilk ve

¹⁶İstatistiki verilerle ilgili sorunumuz özellikle güncellik taşıyan Türkiye'deki kaçak yabancı işçi konusunda yine karşımıza çıkmaktadır. Sınır kapılarımızda denetimle görevli Türk makamlarına göre toplam 250 bin civarında olan kaçak yabancı işçi sayısı ÇSGB'na göre mevsim koşullarına bağlı olarak 1,5 milyon sınırını aşmaktadır. Bunda, kaçak ikamet ile kaçak çalışma arasındaki kavram farkının bir rol oynadığı görülmektedir. Örneğin, üç aylık vize süresince çalışan yabancı, çalışma mevzuatı açısından kaçak iken, ikamet mevzuatı açısından ise yasadışı değildir.

önemli bir adım olmaktadır¹⁷. Burada unutulmaması gereken bir diğer husus ise, günümüzde hemen her gelişmiş ekonomide yurt içinde temini güç olan özellikli ve nitelikli işgücüne gereksinim duyulduğudur. Nitelikli yabancı işgücü yeni işyerlerinin yaratılmasına katkıda bulunan, yetişmesi için çalıştığı ülkenin herhangi bir katkısının olmadığı ve sosyal maliyetinin nispeten düşük olduğu işgücü olarak değerlendirilmektedir.¹⁸ Gelecekte gelişen Türk ekonomisinin bazı sektörlerde küresel rekabetin bir gereği olarak vazgeçemeyeceği nitelikli işgücünü yurtdışından temin yoluna gidebileceğini düşünmek yanlış değildir. Bu amaçla uluslararası kuruluşların ve tam üyelik yolunda ilerlediğimiz Avrupa Birliği'nin norm ve standartlarına uyulmak suretiyle göç ve göçmenlere ilişkin yasal düzenlemelerin yakın gelecekte hayata geçirilmesi kaçınılmaz olacaktır.

Söz konusu yabancıların arasında ülkemize yasal yollardan giren ve daha sonra yasadışı konuma düşen veya "insan ticareti" ile Türkiye'ye getirilerek fuhuş sektöründe çalıştırılan yabancı uyruklu kadınların önemli bir yekun oluşturduğu da bilinmektedir. Dolayısıyla, "kaçak yabancı göçmen" olgusunun yasa dışılık ve suça ilişkin boyutları ile toplum üzerindeki çeşitli olumsuz etki ve sonuçlarının da ele alınması, örneğin çeşitli Avrupa ülkelerinde zaman içinde trajik sonuçlarıyla toplumsal düzeni tehdit eden "xenophobia"¹⁹ olgusunun, toplumumuzda egemen olan kültürde geleneksel olarak mevcudiyetini sürdüren farklı olana karşı hoşgörü alışkanlığına zarar verebileceği akla gelmektedir. Bu nedenle de, Türk kamuoyunun insan unsurunun ve sosyal gereksinimlerin göz ardı edildiği kaçak yabancı işçi istihdamı konusunda daha bilinçli hale getirilmesi gerekmektedir.

Yukarıda da kısaca değinildiği gibi, gerçekten de göç tartışmalarına son yıllarda ağırlıklı olarak damgasını vuran kavram küreselleşmedir. Göç gelişmelerine bu pencereden bakıldığında gelişen ulaşım ve iletişim imkanlarının insanların bir coğrafyadan başka bir coğrafyaya gitme arzularını kamçilediği, özellikle belli bölgelerdeki göç olayında kadın göçmenlerin sayısının arttığı, başka bir deyişle göçün

¹⁷Bu Yasa Tasarısı ilgili TBMM Komisyonlarında kabul edilmiş, ancak 3 Kasım 2002 Genel Seçimi öncesinde Genel Kurula indirilmemiştir.

¹⁸Göçün ekonomik sonuçları ile ilgili olarak bkz.:Peter Stalker, *The Work of Strangers; A survey of international labour migration*. International Labour Office, Geneva 1994 ve Susan F.Martin/B.Lindsay Lowell, "Einwanderungspolitik für Hochqualifizierte in den USA" Klaus J.Bade/Rainer Münz (Hrsg.), *Migrationsreport 2002; Fakten-Analysen-Perspektiven*, Campus.Frankfurt.New York 2002 içinde, s.119-139

¹⁹İrkkılığın postmodern tahlili için bkz.:Mark Terkessidis, *Psychologie des Rassismus*, Wiesbaden 1998

"ferminize" olduğu ve dünyadaki refah dengesizlikleri ile siyasi krizlerin daha iyi yaşam koşullarına kavuşma çabasındaki yoksul ve çaresiz insanları zenginlik ve güven içinde yaşayabilmeyi umdukları coğrafyalara göç etmeye zorladığı bilinmektedir. Küreselleşmenin, refahın da yaygınlaşması anlamına gelene kadar bu türden göç hadiselerinin devam edeceği apaçık ortadadır. Türkiye'nin doğal olarak göçün küresel etkilerinden ayrı düşünülemez olduğu ise bir başka gerçektir. Türkiye, bir yandan Doğudan Batıya eskiden beri süren kaçak göçmen akımının "geçiş ülkesi" durumunda iken diğer yandan da mevsimine göre sayısı tahminen bir milyonu aşan kaçak yabancı işçinin çalıştığı bir ülke konumuna gelmiştir²⁰. Doksanlı yıllardan beri boyutları büyüyerek devam eden bu süreçte hiç kuşkusuz "Karadeniz Ekonomik İşbirliği"nin etkisiyle benimsenen liberal vize politikamızın da bir etken olduğunu unutmamak gerekmektedir.

Bu arada, ülkemiz son yıllarda Avrupa Birliği üyesi ülkelerden sürekli ikamet amacıyla gelen yabancılar için de belli bir çekim merkezi olmaya başlamıştır. Güney sahillerinizde mülk edinerek yerleşen Alman ve Hollanda vatandaşlarının sayısının her geçen gün arttığına ilişkin veriler bulunmaktadır. Bazı tahminlere göre Türkiye'de sürekli olarak kalan AB üyesi ülke vatandaşlarının sayısı 100 bini aşmıştır²¹. Bu gelişme, ülkemizin AB ile olan ilişkilerinde de giderek daha önemli bir yer işgal etmeye adaydır. AB ülkelerinde yaşayan vatandaşlarımız için Birlik mevzuatları ile tanınan bazı hakların ülkemizdeki AB üyesi ülke vatandaşları için de geçerli kılınması söz konusu olacaktır.

Sonuç olarak Türkiye, sınırları dışımda sayısı T.C. uyruğundan çıkanlarla birlikte beş milyona varan, maddi ve manevi bakımlardan

²⁰Türkiye'den geçerek başka ülkelere giden "transit" göçmenler için Bkz.: IOM International Organization for Migration, *Transit Migration in Turkey*, Study (Completed in 1995), Migration Information Programme, Budapest 1996. Türkiye'deki kaçak göçmenlerin sayısal varlığı konusunda devlet kurumları arasında kavramlardan da kaynaklandığını düşündüğümüz bir fikir ayrılığı bulunmaktadır. İçişleri Bakanlığımızın buna ilişkin sayısal verileri şöyledir: 2001 yılı içinde ülkemize 10,912,772 yabancı giriş yapmış, 10,530,600 yabancı ise çıkmıştır. Fark, 382,172 kişidir. Kaynak: Oğuzhan Ömer Demir, 30 Ekim 2002 tarihinde Bilkent Üniversitesi'nde yapılan "Göç ve Türkiye" konulu konferanstaki sunum.

²¹ Türkiye'de yaşayan Alman vatandaşlarının durumu ile ilgili olarak bkz.: Bianca Kaiser, *The Concept of "Free Movement of Persons" and Turkey's Full Membership in the European Union*. European Community Institute, Marmara University, Project No.2000/SOB-5, Final Project Report: December 2001

Türkiye ile olan bağlarını koruyan, bu bağlarını *diaspora* psikolojisi içinde daha da pekiştirme eğilimi gösteren ve her türlü asimilasyon çabalarına göğüs geren bir Türk varlığına sahip bir ülke olmanın yanı sıra "göçmen kabul ederek" ulusal suurları içinde azunsanmayacak bir yabancı nüfus barındıran ülke konumuna ve bu konumu ile her geçen gün küresel göç olgusunun önemi artan bir aktörü haline gelmiştir. Yurtdışında bu denli büyük bir potansiyele sahip olan Türkiye'nin bu potansiyelin gücünden hangi alanlarda nasıl yararlanabileceği veya ortaya çıkabilecek olası sorunlarla nasıl başedileceği gelecekte de gündemimizde yer almaya devam edecektir.

Bu çalışmada bundan kırk yıl önce Almanya'da başlayan serüvenin bize "hem uzak hem de yakın" olan bu Avrupa ülkesinde Türk mevcudiyeti olgusuna taraf olanlar açısından kısa ve (retrospektif) bir değerlendirmesi yapıldıktan sonra güncel sorunlara değinilmiş ve gelecekteki olası gelişmeler hakkındaki görüşlerimize yer verilmiştir. Bu yaklaşımla tarihi perspektiften bugüne ve yarınlara uzanan göç deneyimimizin gelecekte hangi fırsatlara ve olası sorunlara gebe olduğunu düşünmeye başlamamızın yararlı olacağı noktasından yola çıkılmıştır.

Almanya'nın İşgücü Açığına Yabancı İşçilerle Kapama Politikası ve Türk İşgücü Göçü

Emek-yoğun işleri görececek erkek nüfusunu İkinci Dünya Savaşı'nda yitiren ve bu nedenle savaş sonrası karşılaştığı işgücü açığı sorununu kendi iç kaynaklarından gideremeyen Almanya, Güney İtalya'nın ve Sicilya'nın işsizlerini ilk kez 1955 yılında istihdam etmeye başlamakla yabancı işçi istiladını sürecine adım atmıştır. Ülke dışından işgücü alınması aslında Almanya'nın geçmişte de yabancı olduğu bir uygulama değildir. Almanya "zorunlu işçi" (Zwangsarbeiter) ve "yabancı işçi" (Fremdarbeiter) gibi kavramlara öteden beri yabancı değildir. Daha ondokuzuncu yüzyılda Ruhr havzasına gelen Polonyalı işçiler madenlerde çalıştırılmışlar ve bir süre sonra da asimile olmuşlardır²². Savaş sırasında Nazi ordularınca işgal edilen yerlerden esir alman ve "aryan" olmayan halklara mensup oldukları halde işgücüne ihtiyaç duyulduğu için toplama kamplarında katledilmeyen kişilerin ölesiye bir tempoda fabrikalarda ve madenlerde çalıştırıldıkları

²²Ulrich Herbert, *Geschichte der Ausländerbeschäftigung in Deutschland 1880; bis 1980; Saisonarbeiter, Zwangsarbeiter, Gastarbeiter*, Berlin-Bonn 1986, s.179 f

bilinmektedir²³. Yukarıda belirtilen kavramların tarihten gelen ağır bir moral yük taşımaları savaş sonrasında istihdam edilecek yabancı işçiler için yeni bir ad bulmayı bir anlamda zorunlu kılmıştır. Bu işçilere ülkede sürekli kalmayacaklarını da hatırlatacak şekilde "konuk işçi" (*Gastarbeiter*) adı verilmesi uygun görülmüştür. Böylece, göç literatürüne geçen "konuk işçilik" kavramı da ortaya çıkmış bulunmaktadır.

Alman hükümeti ve kamuoyu ülke dışından yabancı işçi getirilmesinin pragmatik bir çözüm olarak kabul edilmesine rağmen, bu adımı tartışmasız kabul etmemiştir. Toplumun belli kesimleri ve bu arada işçi sendikaları tarafından, mevcut işgücü açığı ve noksan istihdamın olumsuz suçlarına rağmen tepkiyle karşılaşılan bu karara karşı çıkılmasının o dönemdeki temel nedeni, yabancı işgücünün "ücret kırıcı" ve işçilerin haklarını engelleyici bir işlev üstlendiğine ilişkin yerleşik kanı olmuştur. Ellili yıllarda Alman Sendikalar Birliği, iş çevrelerinin yurtiçinden yeterli işgücü bulunmaması nedeniyle yabancı işçi istihdamı talebiyle siyasi karar vericileri etkilemesine karşı ciddi bir tavır sergilemiştir²⁴. Yabancı işçi istihdamının bu ilk evresinde daha sonra Türklere karşı gösterilen ırkçı ve ayrımcı tutum, davranış ve uygulamalar toplumlar arasındaki kültürel farklılığın daha az belirgin olduğu kabul edilen İtalyan işçilerine karşı da gündeme gelmiş, ancak o yıllarda hızla devam eden ekonomik canlılık nedeniyle istihdamda herhangi bir daralmanın yaşanmaması, doğrudan İtalyanlara yönelik ve kesin hatlarıyla düşmanca olarak nitelendirilebilecek bir boyut kazanmamıştır²⁵.

Bu dönemin özelliklerinden biri de, yabancı işgücünün bugüne karşılaştırıldığında olumsuz olarak değerlendirilmesi gereken şartlardaki çalışma ve yaşam koşullarının ev sahibi toplumu büyük ölçüde ilgilendirmediği ve meseleye tamamen ekonomik gözlerle

²³Edward L.Homze, *Foreign Labor in Nazi Germany*.Princeton,NJ, 1967

²⁴Alman Sendikalar Birliği (Deutscher Gewerkschaftsbund - DGB) "ücret kırıcı" olacağı gerekçesiyle ülke dışından işçi getirilmesine karşı çıkmış, ancak bu argüman işgücü açığının kapanması için yetmemiştir. 1945 sonrası Almanya'ya yönelik göç için bknz.:Klaus J.Bade, *Ziel Deutschland:Zuwanderungen nach 1945*, Symposium des Deutschen Historischen Museums in Zusammenarbeit mit der Bundeszentrale für politische Bildung, 30; September und 1.Oktober 1999, Berlin 1999 içinde, s.14-34

²⁵Anne von Oswald, "(Fremde in Deutschland:Italiener bei VW". Hans-Martin Hinz(Hrsg.), *Zuwanderungen-Auswanderungen; Integration und Desintegration nach 1945*, a.g.e. içinde s.65-77

bakıldığıdır. Kabul eden ülkenin kamuoyu için yabancı işgücü ekonomik refah için kerhen katlanılması gereken ve ülkede geçici olarak ikamet edecek insanlardan oluşmaktadır.

Aslında olaya böyle bakılmasını destekler ve gösterilen ilgisizliği açıklar nitelikte nedenler de vardır: Yabancı işçiler geçici olarak bu ülkeye geldiklerine göre ayrıca bir sosyalizasyona tabi tutulmaları söz konusu olmayacak, bundan dolayı doğabilecek maliyetten de kaçınılmuş olunacaktır. Zira, yabancı bir grup insanın, eğer yeni ülkede devamlı veya uzun süreli ikamet edecekse, geldiği ülkenin şartlarına ve topluma intibakı için alınacak önlemler önemli bir mali külfeti de beraberinde getirmektedir. Geçici işçi için böyle bir maliyete katlanma zorunluğu haliyle söz konusu değildir. İşte, o yılların Almanya'sındaki yaklaşımı bu şekilde özetlemek mümkündür.

Başlangıçta da belirtildiği gibi, 30 Ekim 1961 tarihli Türk-Alman İşgücü Sözleşmesinin yürürlüğe girmesi ile başlayan süreç nedenleri ve sonuçları ile irdelendiğinde açığa çıkan manzaranın gelecekte Türkiye'nin küresel gelişmelerdeki rolünün artmasına neden olacağını ileri sürmek mümkün görülmektedir. Bu sürecin öncesinde sınırları dışında çok sayıda vatandaşı bulunmayan Türkiye böylece farklı sorunlar ve aynı zamanda da yeni fırsatlarla karşılaşmıştır. Başka bir deyişle, yurtdışındaki güçlü ve saygınlık kazanan Türk varlığı, Türkiye'nin öneminin farkına tam olarak varmadığı siyasal ve ekonomik nitelikli yeni fırsatların hazırlayıcısı niteliğindedir.

Aslında, işgücü göçü olgusuna taraf olan herkes için yeni ufuklar, yeni fırsatlar ve yeni problemler ortaya çıkmıştır. Sayıca çok büyük sayılmayan bir insan kitlesinin baş aktör olduğu bu olgunun sonuçları itibariyle önemi sayısal büyüklüğünden çok daha ağırlıktır. Bu önemin sadece ekonomik yarar açısından ele alınması, söz konusu olgunun siyasal, sosyal ve kültürel boyutlarının göz ardı edilmesine yol açmamalıdır. Ancak, konunun ayrıntılarına girmeden önce yaşanan kırkbir yıllık sürecin öncesi, başlangıcı, zaman içindeki gelişmesini ve bugünü, olguya taraf olanlar açısından ele almak uygun olacaktır.

Alman sanayii savaş sonrasında işgücü açığını yabancı "konuk işçileri" ülkeye getirip istihdam etmekle kapatma yolunu seçtiği zaman işçilerinin alınabileceği ilk akla gelen ülkeler, ayn savaşın yıkımına hedef olan İtalya ve Yunanistan ile iç savaşın tahrip ettiği İspanya olmuştur. İlk İşgücü Sözleşmesi 1955 yılında İtalya ile yapılmış, 1960

yılında ise İspanya ve Yunanistan ile sözleşmeler akdedilmiştir. İşgücü sözleşmeleri daha soma Türkiye (1961), Portekiz (1964), Tunus (1965) ve Yugoslavya (1969) ile imzalanarak yürürlüğe girmiştir²⁶.

Türklerin Almanya'ya işgücü olarak gitmesi olgusunun öncesi ve başlangıcı hakkında bugüne kadar arşiv bilgilerinden yararlanmak suretiyle kapsamlı ve ayrıntılı bir araştırma yapıldığı söylenemez. Bazı araştırmacılar sözleşmelerin imzalanmasına ilişkin talebin öncelikle işçi göndermek isteyen ve bu suretle ödemeler dengesini düzeltmek arzusunun taşıyan "kaynak" ülkelerden geldiği savını ileri sürmektedirler²⁷. Bu türden bir talebin işçi gönderen ülkelerin devletlerinin bu süreçte etkin bir rol oynama arzusundan kaynaklandığını ve böylece Türkiye'de sayıları aniden çoğalan ve Türk işçilerine Almanya'da iş bulan bazı "tercüman" ve "aracıların" safdışı bırakılarak devlet denetiminin egemen kılınmasının hedeflendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Kaldı ki, işgücüne talep olmadığı halde işçi vermek isteyen ülkelerin Almanya'ya zorla işçi göndermeye kalkışmayacakları da açıktır. Dolayısıyla günümüzdeki bazı araştırmacıların iddia ettiklerinden farklı biçimde, Almanya yabancı işgücüne olan gereksinmesinin bir gereği olarak o tarihteki bilinen politikasını izlemek zorunda kalmıştır. 1959 yılında Almanya'nın Nürnberg kentini ziyaret eden Türk İş ve İşçi Bulma Kurumu Genel Müdürü'ne Alman Federal İş ve İşsizlik Sigortası Kurumu'nun Başkanı Türk işçisi alma planlarından söz etmiştir²⁸. Düzensiz ve kontrolsüz olarak başlayan işgücü gidişi akdedilen ikili İşgücü Sözleşmesi ile böylece yasal çerçeveye oturtulmuştur.

Yine Alman araştırmacılarca ileri sürüldüğü üzere, Alman endüstrisinin işgücü açığını diğer ülkelerin yanında Türkiye'den de kapatma isteklerine karşılık Alman makamlarının, özellikle Federal İçişleri Bakanlığı'nın buna ciddi itirazları olmuştur.²⁹ "Kültürel farklılığın" o yıllarda da bazı çevrelerce ekonomik gereksinmelerin

²⁶Mathilde Jamin, "Fremde Heimat; Zur Geschichte der Arbeitsmigration aus der Türkei.", Jan Motte/Rainer Ohliger/Arme von Oswald (Hrsg.), *50 Jahre Bundesrepublik 50 Jahre Einwanderung*, Nachkriegsgeschichte als Migrationsgeschichte, Frankfurt-New York 1999 içinde, s.146

²⁷a.g.e.

²⁸İş ve İşçi Bulma Kurumu Yayını No.32, *Avrupa Memleketlerinde Türk İşçileri ve Problemleri*, F.Almanya, Hollanda, Belçika, İsviçre ve Avusturya'ya Yapılan Bir İnceleme Gezisinin Notları, 14 Nisan 1966-14 Mayıs 1966, Ankara 1996.

²⁹Mathilde Jamin, a.g.e., s. 147

önünde düşünüldüğü anlaşılmaktadır. Federal Dışişleri Bakanlığı ise Türkiye'nin stratejik öneminin bilinciyle endüstrinin Türk işçisi istihdam etme talebini desteklemiştir. Bu arada, 1961 yılında Sovyetler'in Berlin'de inşa ettikleri duvar, Doğu Almanya'dan bir ölçüye kadar temini yoluna gidilen işgücü akımının da kesilmesine yol açmıştır. Böylece, NATO üyesi Türkiye'den işçi alımı için verilecek kararın daha da kolaylaştığı anlaşılmaktadır.

Bununla birlikte, Federal İçişleri Bakanlığı, Türkiye ile varılan mutabakatın içeriğine bazı itirazları olduğu gerekçesiyle Sözleşme'nin gerçekleşmesine rağmen sağlanan iç mutabakata karşı kararlı bir direniş göstermiştir³⁰. Zamanın Federal Alman İş ve İşsizlik Sigortası Kurumu (daha sonraki Federal Çalışma Kurumu) Başkam Anton Sabel'in Türk tarafıyla vardığı uzlaşmada gelecek olan Türk işçilerinin oturma izinleri için her hangi bir zaman kısıtlaması bulunmamakta iken Federal İçişleri Bakanlığı bu sürenin iki yıl olmasında ve bitiminde de uzatılmamasında ısrarlı olmuştur. Almanya'ya gitmek isteyen işçilerimizin seçiminde öngörülen hekim muayenesi de ihtilaf konusu olmuş, Türklerin muayenesinde "Alman toplumunu tehdit edebilecek bulaşıcı hastalıkların" olup olmadığına bakılması, yani sadece verilecek işin yapılmasında tıbbi engel olup olmadığına değil, "ekzotik" Türkiye'den gelen bu "hiçbir özelliği tanınmayan yabancıların" varlıkları ile bir tehlike oluşturup oluşturmadıklarına bakılması İçişleri Bakanlığınca istenmiş, Türkiye ile yapılacak sözleşmenin kesinlikle aile birleştirmesine cevaz vermemesi talep edilmiştir³¹.

Diğer ülkelerle yapılan işgücü sözleşmelerinin - Fas ve Tunus ile olanları dışında-hiçbirinde süre kısıtlaması bulunmadığı gibi, iş akdinin ve buna bağlı olarak ikamet izinlerinin uzatılabilir nitelikte olduğuna ilişkin hükümlere yer verilmiştir. Türkiye, keza sağlık muayenelerinde bulaşıcı hastalık tehlikesinin önlenmesi gerekçesi ile ayrımcı bir tavırla karşı karşıya buakılmıştır. Diğer sözleşmelerde bu türden bir önyargıya dayalı ibareye yer verilmediği anlaşılmaktadır. Görüldüğü gibi, Almanya tarafından "iki sınıflı" bir sözleşme stratejisi izlenmiş, bazı Avrupa ülkeleri birinci sınıf olarak görülürken Türkiye, Tunus ve Fas bu bağlamda ikinci sınıf ülke muamelesi ile karşılaşmışlardır³².

³⁰a.g.e., s.147-150

³¹a.g.e.

³²a.g.e.

Her şeye rağmen daha 15 Temmuz 1961'de İstanbul'da Tophane'de Alman İrtibat Bürosu işçi seçimi işlemlerine girişmiş ve 30 Ekim 1961'de nota teatisi yoluyla imzalanan İşgücü Sözleşmesi de 1 Eylül 1961 tarihinden itibaren geçerli kılınmıştır. Sözleşme, işçi göndermek isteyen, ancak Almanya tarafından kabul görmeyen diğer ülkelerin bu durumdan "alınabilecekleri" gerekçesiyle Alman tarafının isteğiyle Resmi Gazete'de yayınlanmamıştır. Türkiye'nin Batı blokunun bir üyesi olması, her şeyden önemlisi de NATO üyesi olmasının, Soğuk Savaş yıllarının tüm stratejik planlamalarında olduğu gibi Türk işçisi almaya karar veren Almanya'yı da yakından etkilediği görülmektedir. Başlangıçtaki kısıtlayıcı tavır zaman içinde pratikte uygulanabilir olmaktan çıkmış ve İşgücü Sözleşmesi ile aralanan Almanya kapısı tüm tartışmalara ve gayretlere karşın hiçbir dönemde Türklere bundan böyle tamamen kapanmamıştır veya daha doğru bir ifadeyle "kapatılmamıştır". 1961 yılından işçi alımının resmen durdurulduğu 1973 Kasım aya kadar Türkiye'den kurumlar aracılığıyla getirilen işçi sayısı 866 bini bulmuştur³³. Bununla birlikte, resmi kurumların aracılığıyla işçi alımının resmen durdurulması Türk işgücünün bu ülkeye gitmeye deva etmesine bir engel teşkil etmemiştir. Bugün varılan sayısal büyüklükler bunun bir kanıtı olarak ortadadır. (Bkz.: Tablo-1)

Yukarıda belirtilen stratejik mülahazaların yanısıra ekonomik ve istihdam piyasasının gereksinimleri de kuşkusuz tüm bu tartışmalarda ağırlığını hissettirmiştir. Türkiye'den işgücü alınmaya başlanmasından çok kısa süre sonra Alman ekonomisine Türk işçilerinin ne denli büyük katkıda bulunduğu anlaşılmış, işçilerimizin işyerlerinde gösterdiği yüksek performans memnuniyetle karşılanmıştır. Konuyla ilgili Alman bakanlıklarının zaman içinde olumlu bir tutum içine girmeye başladıkları ve başlangıçta Türk işçilerinin Türkiye'deki çocuklarına ödenmeyen çocuk parasına ilişkin mevzuatı değiştirme yoluna gittikleri, böylece bu alanda muamelede eşitlik sağladıkları görülmüştür. 1 Haziran 1963 tarihinden itibaren Almanya'daki işçilerimizin Türkiye'de yaşayan çocuklarına da çocuk parası ödenmesine başlanmış, 30 Nisan 1964 tarihli Türk-Alman Sosyal Güvenlik Sözleşmesi ile de sosyal hakların güvence altına alınmasına yönelik en önemli adım atılmıştır.

İstihdam piyasasının duygularla ve olası önyargılarla ilgisi bulunmayan gerekleri, Alman karar vericilerini İşgücü Sözleşmesine

³³a.g.e., s.152

göre sadece iki yıllık ikamet olanağı bulunan Türk işçilerine bu ülkede daha uzun süreli çalışma hakkı tanınmaları için de zorlamaya başlamıştır. Alman İşverenler Birliği'nin 12 Aralık 1962 tarihinde Federal Çalışma Bakanlığı'na gönderdiği bir yazı ile yeni yabancı işçi getirmenin işgücü maliyetlerini arttırıcı etkisinden şikayet edilerek halen Almanya'da çalışma ve yaşam koşullarına alışmış bulunan Türk işçilerinin çalışmaya devam etmelerinin Alman ekonomisine olacak olumlu katkısından söz edilmiştir³⁴. Federal Çalışma Bakanlığı'nun görüşü de buna paralel gelişmiş, ancak "yabancılar konusuna" kamu düzeni ve güvenlik penceresinden bakmaya alışkın olan Federal İçişleri Bakanlığı olumsuz ve keskin tavrını korumuştur. İçişleri Bakanlığı, bir yandan Türk işçilerin ikametini kısıtlamak isterken diğer yandan da "yeni Türk gelmesin" doğrultusunda bir politika izlemiştir. Bununla birlikte, istihdam piyasasının koşulları ve Federal Dışişleri Bakanlığı'nun NATO müttefiki Türkiye'yi "incitmek istemeyen" politikası Federal Hükümetin kararını etkilemiş ve soruna Türk Hükümetinin de arzu ettiği bir çözüm bulunmuştur. 30 Eylül 1964 tarihinde yürürlüğe giren İşgücü Sözleşmesi'nin yeni şekli ile Almanya'daki Türk işçilerinin, aile birleştirmesine olan kısıtlama ve sınırlı ikamet konusu dahil, bu ülkedeki mevcudiyetlerine ilişkin sınırlamalar ortadan kalkmış oluyordu. Dolayısıyla, 1961'de başlayan işgücü göçü bu tarihte yeni bir kilometre taşını geride bırakmıştır. Böylece, bugün sayısı milyonlarla ifade edilen Almanya'daki Türk Varlığı ilerideki yerleşikliğine adım atmıştır.

Günümüzde Avrupa ve Göçmenlerin Entegrasyonu Tartışmaları

Türkiye'nin yurtdışındaki vatandaşlarının büyük bir bölümü Avrupa Birliği'ne üye ülkelerde ikamet etmektedir. Dolayısıyla, AB hukukunun bazı hallerde ulusal mevzuatların önüne geçmesi keyfiyeti ortaya çıkmış olup, Türkiye ile Avrupa Ortak Pazarı arasında akdedilen Ortaklık Anlaşması ve Katma Protokolde Türk işçilerinin durumu ve özellikle "serbest dolaşım" ilgili hükümler yer almıştır. Yine, Ortaklık Konseyinin muhtelif kararları, üye ülkelerde ikamet eden işçilerimiz ve ailelerinin çalışma, bundan dolayı ikamet ve sosyal güvenlik haklarına

³⁴a.g.e., s.150

ilişkin düzenlemeleri içermektedir³⁵. Özellikle 1/80 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı (OKK), çalışma izinleri ile ilgili, ulusal mevzuatlarda tanınmamış da olan bazı hakları içermiş, zaman içinde ortaya çıkan hukuki uyumsuzluklara Avrupa Birliği Adalet Divanı (ABAD) kararları ile yeni yorumlar ve uygulamalar getirilmiştir. 3/80 sayılı ve sosyal güvenlikle ilgili OKK ile de halen devam eden ve bu kararın doğrudan uygulanmasına ilişkin tereddütleri tümüyle ortadan kaldırmamış olan bir anlaşmazlık mevcuttur³⁶. Bununla birlikte, Türk işçilerinin ve haklarının genişletilmesi maksadıyla yargı yöntemlerinden yararlanulmasının gelecekte de sürdürülmesi, Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğine kadar devam edecek süreçte de bundan vazgeçilmemesi gereği ortadadır.

AB ile işçilerimiz bağlamında en büyük anlaşmazlık 1986 yılında yaşanmıştır. O zamanki adıyla "Ortak Pazar" ile Türkiye'nin "ortak üyeliğini" düzenleyen 12 Eylül 1963 tarihli Ankara Anlaşması'nın 12. maddesi, Ortak Pazar'ın oluşmasına ilişkin Roma Anlaşması'nın 48., 49. ve 50. maddelerine istinaden aşamalı olarak işgücünün serbest dolaşımını öngörmüştür. 1970 yılında görüşülerek mutabakatı sağlanan ve 23 Kasım 1973 tarihinde yürürlüğe giren Katma Protokolün 36. maddesi, Ankara Anlaşması'nın yürürlüğe girdiği 1964 yılından itibaren başlayan geçiş döneminin 12. yılı ile 22. yılı arasında Ortaklık Konseyi'nin belirlediği esaslar çerçevesinde Türk işgücünün üye ülkeler istihdam piyasasında serbestçe iş arayabileceklerini ve buldukları işlerde çalışabileceklerini taahhüt etmiştir. 22 yıllık geçiş süreci 1 Aralık 1986 tarihinde sona ermiş ve bu tarihte "serbest dolaşımın" başlaması gerekmiştir. Ne var ki, istihdam piyasasında ve ülkesinde yeni Türk işçilerinin mevcudiyetine tahammül edemeyeceği gerekçesiyle Almanya bu uygulamayı, AT Komisyonunu etkileyerek bir anlamda devletler

³⁵T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü (Yay.), *Türkiye-Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliği İlişkilerini İçeren Sosyal Alanda Temel Metinler*, Ankara 1996.

³⁶Sosyal güvenliğini düzenleyen 3/80 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı (OKK), Komisyonun bu karara ilişkin atması gereken bir adımı -üye ülkelerden birinin engellemesi nedeniyle- almaması üzerine doğrudan uygulanır olarak kabul edilmemiştir. Avrupa Birliği Adalet Divanı'nın (ABAD) konuya ilişkin tam sonuç getirmeyen bazı kararları mevcuttur ve konu henüz bir çözüme kavuşturulamamıştır. Sosyal güvenlikle AB hukukunun üye ülkelerde yaşayan vatandaşlarımıza uygulanması anlaşılan tam üyeliğimizi beklemektedir. Türkiye'nin tam üye olması ile Birlik üyesi vatandaşlarını kapsayan 1408/71 sayılı Tüzük vatandaşlarımız için de geçerli olacaktır.

hukukunun "ahde vefa" ilkesini de çiğnetecek şekilde engellemiştir³⁷. Topluluk hukukunun bu tavırla ciddi bir zafiyet içine sokulmasından da çekilmemiş, serbest dolaşımın bağlayıcı nitelikte bir taahhüt olmadığı ve bir "niyet ifadesinden" ibaret olduğu şeklinde açıklamalar yapılmıştır³⁸. Türkiye'nin AB ile ilişkilerinde başlangıçta önemli bir ağırlık teşkil eden, ancak zaman içinde tartışma gündeminden giderek uzaklaşan serbest dolaşım hakkının en azından halen AB ülkelerinde yasal olarak ikamet eden vatandaşlarımıza tanınmasına ilişkin talepler de cılız kalmış, vatandaşlarımızın yaşadıkları AB ülkelerinin, haliyle öncelikle Almanya'nın bu konuda en ufak bir ödün vermeye yanaşmayacakları anlaşılmıştır. Bunun da ötesinde, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına uygulanan ağırlaştırılmış vize rejimi ile AB üyesi ülkelerin meseleye hangi gözle baktıkları açıkça ortaya çıkmaktadır. Serbest dolaşım konusunda devletler hukukunun temel ilkelerinin çiğnenmesi pahasına takınılan bu tutumun ve diğer tüm sınırlayıcı uygulamaların asıl nedeni, bu ülkelerde sayısı giderek artan Türk nüfusun "hacminden" duyulan rahatsızlıktır.

Avrupa Birliği, demografik değişimin de etkisinin hiç kuşkusuz önem kazanmasına paralel olarak ve göç ve göçmenlerle ilgili yaklaşımların giderek daha çok Birlik bazında ele alınmak suretiyle, bir anlamda "insan hakları" bağlamına oturtulmaya başlamasıyla son yıllarda ciddi, kararlı, fakat yavaş ilerleyen bir tavur değişikliği içine girmiştir. 9-10 Aralık 1991 tarihinde Maastricht'te yapılan "Avrupa Toplulukları Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesinde" üye ülkelerin ekonomik ve siyasal bütünleşmesi doğrultusunda önemli adımlar atılmış, tek pazar ve para birliğine geçişle ilgili stratejik kararlar alınmıştır. Bu arada, sosyal politika konuları, göç, iltica ve vizeye ilişkin hususlar da o zamanki adıyla Avrupa Topluluğunun ilgi ve görev alanları kapsamına alınmıştır. 16 Haziran 1997 tarihinde Amsterdam'da toplanan Avrupa Birliği Konseyi bir Anlaşma metni üzerinde mutabakata varmıştır. Amsterdam Anlaşması tek pazara geçişi düzenlemenin yansırı sığınma ve göç ile ırkçılık ve yabancı düşmanlığına ilişkin hususları ihtiva etmektedir. Viyana'da bir "Avrupa İrkçılık ve Yabancı Düşmanlığı İzleme Merkezi" oluşturulması bu Anlaşma ile sağlanmıştır. Söz konusu Merkez her yıl raporlar yayınlamakta ve üye ülkelerde kamu düzenini tehdit eden ırkçılık ve

³⁷Dr.Bülent Çiçekli, *The Legal Position of Turkish Immigrants in the European Union:A Comparison of the Legal Reception and Status of Turkish Immigrants in Germany, the Netherlands and the UK*, Ankara 1998, p.61ff.

³⁸a.g.e.

yabancı düşmanlığı ile ilgili genel durumu ortaya çıkarmaktadır. Merkezin 11 Eylül 2001 terör olayları sonrası oluşan olumsuz havadan yararlanan ırkçı gelişmeyle ilgili ciddi çalışmaları bulunmaktadır³⁹. 15-16 Ekim 1999 tarihlerinde Finlandiya'nın Tampere kentinde toplanan AB Konseyi Birliğin sığınma ve göç politikaları yeniden düzenlenerek somutlaştırılmış, özellikle ırkçılıkla mücadelede kararlılık sergilenmiştir.

Avrupa'da günümüzdeki göç tartışmaları hemen tümüyle sığınmacılar ve kaçak veya "düzensiz" göçmenler odaklı olmakta, genellikle de kabul eden veya göçe hedef olan ülkelerin çıkarları eksenli yürütülmektedir. İspanya'nın Avrupa Birliği dönem başkanlığının son etkinliği olan Sevil Zirvesi'nin de ana konusu olan kaçak göç ve göçmenler, günümüzde göçle ilgili tartışma ve araştırmalarda tüm boyutlarıyla irdelenmektedir. Avrupa ülkeleri, bir yandan demografik gelişme sonucu yeni işgücü gereksinmesini dile getirirlerken aynı zamanda kendilerine yönelik "düzensiz ve kaçak" göç akımlarından rahatsızlık duymaktadırlar. Dolayısıyla, güncel sorun, altmışlı yıllarda Avrupa'ya getirilen "konuk işçiler" konusundan artık tümüyle farklı bir düzlemde ele alınmaktadır. Bu arada, yeni göçmen alımına ilişkin ve mevcut göçmenlerin statüsü ile ilgili olarak AB Komisyonu 2001 yılı içinde bir Konsey Direktifi önerisi hazırlayarak Konseyin kabulüne sunmuştur⁴⁰. Buna göre, 2003 yılından itibaren üçüncü ülke vatandaşları için oturma ve çalışma izinlerinin teke indirilmesi öngörülmüş, karmaşık ve birbirinden farklı milli mevzuatların yerine basitleştirilmiş ortak AB mevzuatı kullanılması önerilmiştir. Bu Direktifin hayata geçirilmesi, meseleye çok sıcak bakmayan ve göçmenlerin asıl hedefi konumundaki ülkelerin kendi kısıtlayıcı mevzuatlarından kolaylıkla vazgeçmek istemeyecekleri düşünülürse, çok kolay olmayacaktır.

³⁹Avrupa Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı İzleme Merkezi (European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia - EUMC) yıllık raporlarında sadece durum tespiti yapmamakta, ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile mücadele biçimleri geliştirdiğini belirtmektedir. Bkz.: EUMC, *Vielfalt und Gleichheit für Europa*. Jahresbericht 2000, Wien November 2001. 11 Eylül sonrası ırkçı ve yabancı düşmanı davranış ve şiddet olaylarına ilişkin olarak EUMC'nin yöneticisi Beate Winkler 20 Haziran 2002 tarihinde Brüksel'de basın toplantısı düzenleyerek durumun ciddiyetine uygun bir "eylem planı" hazırladıkların kamuoyuna açıklamıştır. *Wiener Kurier*, 21.06.2002

⁴⁰Commission of the European Communities, *Proposal for a Council Directive on the conditions of entry and residence of third-country nationals for the purpose of paid employment and self-employed economic activities*, Brussels COM (2001)

Avrupa'da öne çıkan sığınmacılar ve yasadışı göçmenlerle ilgili tartışmaları izlerken unutulmaması gereken, düzenli ve devlet kurumlarının gözetiminde Almanya'ya çalışmaya giden işçilerimizin hiç kuşkusuz çeşitli nedenlerle başka ülkelere göç etmek "zorunda" olan göçmenlerle herhangi bir benzerliği bulunmadığı gerçeğidir. İşgücü göçü olarak nitelendirdiğimiz olgu çerçevesinde yurtdışına giden işçilerimiz geçici bir süreyle "ekmek parası kazanmak" üzere Sirkeci Garı'ndan kara trenlere binmişler, en fazla "bir ev, bir araba" almaya yetecek tasarrufu yaptıktan sonra da o ülkelerde yerleşmeyi akıllarından bile geçirmeden yurda geri dönmeyi düşünmüşlerdir. Böyle bir gidişi tabiatıyla klasik anlamda "göç" olarak nitelendirmek çok güçtür. Ancak, yukarıda değinildiği gibi, günümüzde göç ve göçmen tartışmaları sığınmacılar ve yasadışı göçmenler ekseninde odaklaştırılmakta ve "eski" göçmenler artık gündemden inmektedir. Ancak, bu onların tüm sorunlarının veya ilgili devletlerin onlara karşı sorumluluklarının sona ermesi anlamına da gelmemekte, bu sorumlulukların kısa, hatta orta vadede sona ereceği de sanılmamaktadır.

Türk işçilerinin Almanya'ya çalışma amacıyla gitmeleri ile başlayan süreç, onların seksenli yılların ortalarından itibaren belirgin şekilde bu ülkeye yerleşmeleri ile yeni bir boyut kazanmıştır. Eğer başlangıçta düşünmüş oldukları gibi bir süre sonra yurda dönmüş olsalardı bugün belki Türklerin tarihin bir döneminde Almanya'ya ve diğer ülkelere çalışmak maksadıyla gittikleri ve daha sonra yurtlarına dönmüş olduklarından söz edilebilirdi. Başka bir ifadeyle, işgücü göçünün bitmiş bir süreç olduğu düşünülebilirdi. Ne var ki, sonraki yıllarda, özellikle seksenli yılların ortasından itibaren yaşadıkları ülkelerde büyük ölçüde yerleşikliğe geçen işçilerimiz, yanlarına aldıkları aileleri, orada doğup büyüyen çocukları ve toplumun hemen her kesimindeki mesleki aktiviteleri ile "göçmen" nitelemesine daha uygun bir konuma gelmişlerdir. Günümüzde Almanya'da yirmi beş bin üniversite öğrencimizden, elli beş bin Türk işyeri ve bunların istihdam ettiği üç yüz on bin kişiden, iki binden fazla tıp doktoru, diş hekimi, avukat, mimar ve mühendisten, başta güvenlik güçleri bünyesinde olmak üzere çok sayıda kamu görevlisinden, yüzden fazla üniversite

profesöründen ve sayısı her seçimle artan Türk asıllı politikacılardan söz edilebilmektedir⁴¹.

Kısacası, başlangıçta geçici olan yurtdışında ikametini sona erdirilmesi, zaman ilerledikçe önce dönüşün devamlı ertelenmesiyle geciktirilmiş, daha sonra da "yerleşme" kararı ile bir hedef olarak geri dönüş vatandaşlarımızın gündeminden silinmeye başlamıştır. Ortaya çıkan yeni durumun "göç" olarak tanımlanması artık daha gerçekçi olmaktadır. Bu gelişmeye paralel olarak, "aile birleşimi" çerçevesinde ülkemizden yurtdışına yeni giden vatandaşlarımız da buldukları ülkelerde yerleşmiş olan eşlerinin yanına o ülkelerde sürekli oturma amacıyla göç etmektedirler. Avrupa ülkelerine bu çerçevede yılda yaklaşık altmış bin vatandaşımız gitmektedir. Bu şekliyle ve bu ölçekte bir "göç" daha yeni başlamıştır demek herhalde yanlış olmayacaktır.⁴²

Bu durum, yani bir ulus-devlet olan ve halen büyük ölçüde klasik muhafazakar vatandaşlık anlayışının hüküm sürdüğü kabul eden ülkenin devleti ve kamuoyu açısından nasıl değerlendirilmektedir? Ekonomik gerekler ileri sürülerek ülkeye getirilen yabancı işgücü, üretimin artması ve refahın yükselmesi için sağladığı katkılarıyla mı, yoksa duygusal ve ideolojik yaklaşımlarıyla kamuoyunu etki altına alanların yönlendirmesi sonucu ortaya çıkan "öteki" olarak mı görülmektedir? Kabul eden ülkedeki toplumsal, psikolojik ve kültürel değişimde yabancı - öncelikle Türk - nüfusun etkisi nedir? Bu sorulara aşağıda yanıt verilmeye çalışılmıştır.

⁴¹Yerleşikliğe geçiş haliyle, başlangıçta "konuk işçi" ve "geçici yabancı" iken daha sonra toplumsal aktivitenin hemen her alanında temsil edilmeye başlayan Almanya'daki vatandaşlarımız geçmişte örneğin ABD'de benzeri İtalyan göçmenler tarafından yaşanan bir süreçten geçmektedirler. 19. ve 20. yüzyıllarda İtalya'dan Okyanus ötesine göçen İtalyanlar, bu ülkede coğrafi uzaklığa rağmen beraberlerinde getirdikleri kültürü de büyük ölçüde korumak suretiyle yeni yurtlarına uyum sağlamışlardır. Almanya'nın Türkiye'ye olan coğrafi yakınlığı ve iletişim olanaklarının gelişmiş olması Türk kültür çevresinden kopmadan yeni ülkeye uyum sağlamayı mümkün kılmıştır. 21 Eylül 2002 Parlamento Seçiminde üç Türk kökenli üye Almanya Parlamentosuna seçilmiştir. Bunlar, Dr.Lale Akgün (SPD), Ekin Deligöz (Yeşiller) ve Cem Özdemir (Yeşiller) olup, adı bir skandala karışan Cem Özdemir seçimi kazandıktan sonra milletvekilliğinden sarfınazar etmiştir.

⁴²Bu sayı Ankara'daki Büyükelçiliklerin yetkililerinin ve ilgili kamu kuruluşlarımız ile akademisyenlerin katılımıyla tarafımızdan oluşturulan "Göç Çalışma Grubu"ndaki çalışmalarında elde edilen sayıdır. Vize başvuruları esas alınmıştır. OECD'nin SOPEMI Raporunun Türkiye ile ilgili bölümü de bu veriyi teyit eder niteliktedir. OECD (Ed.), *Trends in International Migration, Continuous Reporting System on Migration SOPEMI 2001, Paris 2001, p.252.*

Geçmişe bakıldığında, Almanya'daki siyasi karar vericilerin yabancı işçi istidamı ile işgücü açığını belli ve gerektiği kadar devam edecek bir süre için kapatmayı düşünmeleriyle ne kadar yanlıgı içine düştükleri sonraki dönemlerde anlaşılmıştır. Gelen yabancılar, göçmenlik olgusunun doğası gereği geri dönmeyi sürekli ertelemişler ve zaman içinde yaşadıkları bu yeni ülkeye sıkı bağlarla bağlanmışlardır. Yabancı işçi istihdamının tüm ekonomik avantajlarına ve sürekliliğın yararlarına rağmen geçici veya yaygın deyimıyla bu durumun "konuk işçilik" olduğuna ilişkin inatçı tavır sürmüş ve buna ilişkin hesaplar ise sonuçta hiç tutmamıştır. Bundan sonra da haliyle neredeyse Alman toplumunun tüm kesimlerinin taraf olduğu ve duygusallığın akılcılığa galebe çaldığı ciddi bir "entegrasyon" tartışması başlatılmış, bu tartışmaların genellikle getirisi götürüsünden fazla olmuştur. Örneğın, bu tartışmaların bir sonucu olarak şiddet eylemlerini de içeren yabancı düşmanlığı büyük ölçüde "öteki" üzerine ve "ötekının" egemen kültüre uyumu ekseninde yürütölmektedir.

Ne var ki, yukarıda sözü edilen yanılıgının en azından tarafsız gözlemcilerce fark edilmesi, politikaların aynı süratle gözden geçirilmesi sonucunu kesinlikle beraberinde getirmemiştir. Özellikle Almanya'da ülkenin bir "göçmen ülkesi" olmadığı fikri uzun yıllar yabancılar politikasının temel ilkesini oluşturmuştur. Aynı zamanda aile birleştirmesi ile ülkeye sürekli yeni göçmen akımı olmuş, dahası ekonomik ve siyasi dalgalanmaların nedeniyle de ilticacı sayısı toplam göçmen sayısının içinde hatırı sayılı bir orana ulaşmıştır. Başka bir deyişle, sınırlayıcı politikalarda gösterilen ısrar göç olgusunun doğal seyrinde herhangi bir değişikliğe yol açmamıştır.

Bunun yarasına, Almanya'ya gelen yabancı işçiler ulaştıkları göreceli refah düzeyinden vazgeçmeye niyetli görünmemişler ve ikametlerini uzatmışlar, ancak buna ilişkin yasal altyapımın son dönemlere kadar gerçekçi bir şekilde değiştirilmesi yoluna gidilmemiştir. Bu konuda ancak 1998'de iktidara gelen Sosyal Demokrat-Yeşiller Hükümeti döneminde bazı olumlu gelişmeler görölmeye başlamıştır⁴³. Demografik gelişmenin zorlaması nedeniyle politikaların yeniden değerlendirilmesi gereği, sadece Almanya'da değil, diğer Avrupa ülkelerinde de ortaya çıkmıştır. 2002 yılı içinde büyük tartışmaların eşliğinde yeni "Göç Yasası" kabul edilmiş, ancak

⁴³1998'de kurulan ilk Sosyal Demokrat-Yeşiller Hükümeti ile birlikte Almanya'nın geleneksel "göçmen ülkesi değiliz" politikası değişmiştir. Eski Meclis Başkanı Hristiyan Demokrat politikacı Rita Süssmuth'un başkanlığında bir "Göç Komisyonu" oluşturularak "Göç Yasası'nın (Zuwanderungsgesetz) esasları belirlenmiştir. Sosyal Demokrat-Yeşiller Hükümeti'nin yabancılar ve sığınmacılarla ilgili siyasal yaklaşımları için bkz.: Wolfgang Grenz, "Die Ausländer- und Asylpolitik der rot-grünen Bundesregierung", Christoph Butterwegge/Gudrun Hentges (Hrsg.), *Zuwanderung im Zeichen der Globalisierung*. Migrations-, Integrations- und Minderheitenrepublik, Opladen 2002 içinde, s.105-119

Alman Parlamentosunun muhalefet partileri Cumhurbaşkanı Johannes Rau'nun yasayı - uzun bir bekleme döneminden sonra - 21 Haziran 2002 günü imzalamasını izleyen ve 25 Haziran 2002 tarih ve 38 sayılı Resmî Gazete'de (Bundesgesetzblatt Nr. 38) yayınlanmasını izleyen günlerde derhal iptal için Anayasa Mahkemesine başvurmuşlardır⁴⁴. Federal Anayasa Mahkemesi'nin 21 Ekim 2002 tarihinde verdiği bir ara karar ile nihai karara daha ilerideki bir tarihte varılacağı açıklanmıştır⁴⁵.

Türk varlığının bu ülkede kalıcı hale gelmekte olduğunun fark edildiği seksenli yılların ortalarından itibaren Alman toplumunu ciddi şekilde meşgul eden öncelikli konu, sürekli olarak Türklerin kültürlerinin "farklı" ve "topluma uyum sağlamaya" uygun olmadığı ekseninde tammlanan "yabancılar sorunu" olmuştur. Her ne kadar "yabancı" sözcüğü kullanılsa da aslında bundan kast edilen "Türk sorunu"dur". Bazı çevreler bunu açıkça telaffuz etmekten kaçmazken çoğu zaman ırkçılık suçlamasından veya belli bir halka karşı düşmanlık taşıdığı ithamından kurtulmak için genel "yabancılar sorunu" perdesinin arkasına sığınmak yeğlenmiştir. Aslında Almanya'daki diğer yabancı grupların önde gelenleri olan Yunanlılar, İspanyollar ve Portekizliler Avrupa Birliği üyesi ülkelerin vatandaşları oldukları için hukuki statü bakımından güvence altında oldukları ve yine aym nedenle serbest dolaşım hakları da bulunduğu, istedikleri zaman, örneğin işsiz kaldıklarında ülkelerine dönüp dilerlerse tekrar Almanya'ya gelebildikleri için söz konusu statünün işlerlik kazanmasından itibaren "yabancı" muamelesi görmemeye başlamışlardır. "Kültürel ve dini yakınlık" gerekçesiyle kendilerini "yabancı" hissetmeyen, ülkenin parçalanması sırasındaki sığınmacı akımı dışında gündeme de gelmeyen eski Yugoslavya vatandaşlarına da Alman toplumu içinde çok dışlayıcı bir davranış biçimi sergilenmemiştir. Arnavut kökenlilerin organize suçlara daha çok karıştıklarına ilişkin bir izlenimin kamuoyunda daha fazla yer alması sonucunda bu gruba karşı Almanya genelinde tepkiler doğmuştur. Arnavut asıllı eski Yugoslavya vatandaşlarının arasında hahır sayılır miktarda Müslümanın bulunmasının söz konusu reaksiyonlarda payı olduğu düşünülmektedir⁴⁶.

⁴⁴Frankfurter Rundschau, 30.6.2002

⁴⁵Frankfurter Rundschau, 22.10.2002

⁴⁶Yabancılarla, özellikle "farklı kültürel çevreye mensup" olarak kabul edilen yabancılarla karşı basın ve yayın organlarında egemen olan dışlayıcı ve ayrımcı üslup üzerinde durulması gereken bir konudur. Suçluluk oranlarına ilişkin görüşler sadece medyada değil, resmi verilerde bile yabancı düşmanlığını körükleyici bir araç olarak yer alabilmektedir. Organize suçlara "etnik" özellik katmak bir gelenek haline gelmiştir. Almanya'da yabancılar arasındaki suçlulukla ilgili olarak bkz.: *Bericht der Beauftragten der Bundesregierung für Ausländerfragen über die Lage der Ausländer in der Bundesrepublik Deutschland*, s.332

En kalabalık yabancı topluluk olarak Türkler, dilleri, dinleri ve "öteki" yaratıcılarının kendilerine uygun görüp tanımlamasını da yaptıkları "kültürel özellikleri" ile çok sık dile getirilen ve herkesin farklı biçimlerde algıladığı "sanal entegrasyondan" uzaklaştırılmışlardır. Aslında, Türkler söylenenin veya ileri sürülenin aksine topluma uyumda hatırı sayılır bir başarı elde etmişlerdir. Vatandaşlarımız kırk yılı aşkın bir süreden beri içinde yaşadıkları toplumun yasalarına ve normlarına saygılı bir birlikte yaşamı sürdürmektedirler. O toplumun her ferdi etkileyen bazı toplumsal sorunlar dışında "Türlere ait veya Türlerden kaynaklanan" her hangi bir toplumsal rahatsızlık olmamıştır. Almanya'daki Türk varlığı dışlanmadığı ve ayrımcı uygulamalarla karşılaşmadığı takdirde geçen on yıllarda uyumsuzluk sayılabilecek bir tutumu paylaşan bireylerden oluşmamıştır. Ancak bu gerçek bir türlü kabul edilmemiş, uyumsuzluk varsayımından yola çıkılarak zihinlerde biçimlenen ve ütöpik boyutu güçlü olan bir entegrasyon anlayışında inatla durulmaya devam edilmiştir. Bir yandan uyum ile erime (asimilasyon) kavramları mütemediyen birbirine karıştırılmış, bu arada uyum sağlanması istenen insanların, yani ülkedeki Türk nüfusun ısrarla geçici olduğu görüşü savunulmuş, bu görüş zaman içinde hem politikalara hem de siyasi kültüre egemen olmuş ve toplumda tanımı bir türlü tam olarak yapılamayan uyuma ulaşmak amacıyla gerekli yasal ve idari tedbirlerin alınmasından kaçınıldığı gibi sürdürülen -aşağıda da belirtilen- "öteki" vurgulu tartışma ile kanlı ırkçı olayların ortaya çıkmasına da zemin hazırlanmıştır. Bunda Türkiye'yi hedef alan aşu ve yıkıcı akımların militanlarının bu ülkede mevcut liberal sığınma uygulamalarından yararlanarak Almanya'ya gidip kalabalık kitleler oluşturmaları, federal idare yapısının da etkisiyle toplumda kendilerine arka çıkacak yerli güçleri mobilize edebilmeleri ve bunun sonucunda "Türkiye politikalarının bir anlamda hesaplaşma yeri" haline geldiğine inanan Almanya'daki devlet çevrelerini ve kamuoyunu Türk varlığına karşı en hafif deyimiyile olumsuz anlamda "aşu duyarlı" hale getirmiştir.

Esasen yabancı işçi istihdamının başlangıçta geçici olduğunu kabul eden, daha sonra kahcılık ortaya çıkınca toplum içinde oluşan bir takım tepkileri, gerek politikasızlık gerekse de günlük siyasi nedenlerle göğüslemek bir yana, adeta körükleyen bir tutum izleyen ülkeler üretici ve tüketici olarak ekonomik katkısını yadsıdıkları yabancılara on yıllar boyu haksızlık etmişlerdir. Başka bir ifadeyle, ülkelerine kabul edip

istihdam ettikleri yabancı işgücünün sanayileşme hızının doruk noktalara vardığı ellili ve altmışlı yıllardaki katkısı konusunda tüm gözlemciler birbirine benzer görüşleri savunmaktadırlar⁴⁷. Kabul eden ülkelerin yetişmesinde ve eğitiminde herhangi bir katkısı olmadan çalışma yaşma erişen yarı nitelikli veya nitelikli yabancı işgücünün göç ettiği ülkedeki ekonomik ağırlığı genellikle göz ardı edilen bir husus olarak görülmekte, kendi ülkesinin ekonomik yaşantısından çekip alınarak başka bir ülkenin üretim sürecine girmesinin öneminin genel bir kanı olarak öne çıkarılması gereği vurgulanmaktadır.

Bu tutuma karşılık Türk işgücü de çalışma amacıyla gittiği ülkede çok uzun süreler kalacağını, hatta yerleşip çocuklarını orada yetiştireceğini, o ülkede emekli olacağını, gayrimenkul edineceğini ve uyruğunu değiştireceğini başlangıçta tahayyül bile etinemiştir. Bu nedenle, ne hukuki statüsünün yeterince güvenceli olup olmadığına, ne de yaşadığı yeni çevrede kalıcı olmak için gerekli asgari şartları yerine getirmek amacıyla çaba göstermesi zaruretine yeterli ölçüde önem vermemiştir. Bunda hukuki statüsünün belirsizliğinin önemli payının olduğu düşünülmektedir. Başka bir deyişle, Türklere gelecek planlamaları için bir perspektif sunulmamıştır. Bu davranışından ötürü de örtülü/açık aleyhtarlık veya "yokmuş gibi farz edilme/ilgisizlik" dışında kabul eden ülkelerin geniş kitlelerinin pek de dikkatini çekmemiştir. Bazı marjinal grupların ve bunların fazla ilgi toplamayan görüşlerinin dışında Türk işçileri uzun yıllar boyunca toplumda uyum sağlamaya pek niyetli ve yetenekli olmayan, bir süre istemeden de olsa katlanılması gereken, her fırsatta dışlanan, eleştirilen ve sonunda mutlaka geldiği yere geri dönecek olan bir grup olarak görülmeye devam etmiştir.

İşte bu davranış biçimi de, daha sonraki yıllarda ortaya çıkan ve şiddete kadar varan yabancı düşmanlığının ve buna bir anlamda tepki olarak bu defa izolasyona yönelen bir yabancılar grubunun toplumsal bir sorun olarak tanımlanmasına neden olmuştur. Bu grubun kendisini yabancı, hatta "ev sahipleri" tarafından istenmeyen bir konuk ve "öteki" olarak hissetmesinin ana nedeni, kabul eden ülkelerde olumsuz yöndeki tutum ve tavırların egemen olmasıdır. Burada amacımız, herhangi bir kesimi hedef almak veya suçlamadan çok aslında mevcut olan durumun

⁴⁷İşgücü göçünün ekonomik sonuçları için bkz.: Peter Stalker, *Workers without Frontiers.:The Impact of Globalization on International Migration*.ILO Publication, Geneva 2000

nesnel olarak saptanmasıdır. Toplumsal bir olgu olarak göç süreci sırasında taraf olan her kesimin oynadığı belli bir rol ve karşılıklı etkileşim ortaya çıkmaktadır. Kabul eden ülkelerdeki resmi makamlar ve genel kamuoyu "geçici" olduğu varsayılan yabancı işçilere "geçici olanlara" yapılması gereken muameleyi yapmıştır. Bunun sonucu bilinen olumsuzluklarla sonraki on yıllarda ortaya çıkmış ve çözümlerindeki gecikme nedeniyle giderilmesi son derece güç olan yeni sorunlar gündeme gelip yerleşmiştir. Sosyal, kültürel, psikolojik ve hukuki statüye ilişkin bu sorunların nedenlerinin başında olguya taraf olanların hemen hepsinde görülen alışılmış tutucu ve yeni koşullara uymada engel teşkil eden tavır gelmektedir.

Kabul eden ülke devletleri on yıllar boyunca "uyum" kavramını farklı içeriklerle anlayıp kullanmışlar, bir anlamda manipüle etmişler, ancak "uyum" sağlması gerektiğini düşündükleri insanların güvenceli bir hukuki statüye kavuşmaları için gerekli önlemleri almaktansa insanların "farklılıklarının peşine düşmeyi" tercih etmişlerdir. Burada hemen her zeminde göze çarpan kavram, "kültür" kavramıdır. Yıllar boyunca "çok kültürlü toplum" kavramı çevresinde bitip tükenmeyen tartışmalar sürdürülmüş, ancak "kültür" olarak tanımlanan bazı folklorik özelliklerin varlığı kullanılarak toplumda dışlanmaya kadar varan bir "öteki" unsuru yaratılmaya çalışılmıştır. Bu ülkede yabancılar konusu geniş kitleler için sadece bir tehdit unsuru olarak görülürken, salt toplumun içindeki bazı marjinal grupların ilgilendiği bir sorunmuş gibi algılanmıştır. Bu tavır, var olan sorunlar için gerçekçi çözümleri geciktirdiği gibi daha sorunların teşhisi aşamasında hata yapılmasına neden olmaktadır.

Almanya'da yaşayan vatandaşlarımızın göç olgusuna yaklaşımları da, mensubu oldukları kuşak, eğitimleri ve mesleki durumları, Türkiye ile ilişkilerinin düzeyi ile içinde yaşadıkları toplumla ilişkilerindeki durumları itibarıyla farklılıklar göstermektedir. O nedenle genel bir saptama yapmanın zorluğu burada da karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte, genel bazı özelliklerin vatandaşlarımızın davranış biçimlerini yönlendirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu davranış biçimlerinin önde gelen özelliği, tüm göçmen gruplarda saptanan dışa karşı grup içi dayanışmanın çatışmalarla birlikte var olması, dış dünyaya karşı bir anlamda kimlik ve kişilik koruma güdüsüyle savunma reflekslerinin geliştirilmesi ve toplum içinde başarılı olabilmek için güvenli statüdeki

ülke vatandaşlarından daha çok çaba gösterme inancı ve eğilimidir. "İzolasyon" ve toplumdan soyutlanma olgusunu da bir anlamda zorlayan bu davranış biçiminin ortaya çıkmasında içinde yaşanan toplumun tüm kurumlarıyla vatandaşlarımıza veya bunların önemli bir bölümüne sırt çeviren, sorunlarına çözüm noktasında ilgi duymayan, hatta varlığını bir sorun olarak gören politikalar ve uygulamalardır⁴⁸. Toplumun bu davranış biçimi son dönemlere kadar Türk varlığının Almanya'da geçici olduğu düşüncesinden kendisini kurtaramayan siyaset çevrelerinin kendilerini güncel koşullara uyduramamalarının bir sonucu olmuştur. Buna karşılık bir karşılaştırma yapmak gerekirse, ülkelerinin "göçmen ülkesi" gerçekliğini kabul eden Fransa ve Hollanda gibi göç alan ülkelerdeki sorunlar vatandaşlarımız açısından nispeten daha hafif ve çözülebilir niteliktedir⁴⁹.

Gehşinin üzerinden kırk bir yıl geçmesine karşın hala tartışılır olan bir toplumun geçici olduğu var sayılarak ilgisiz ve umursamaz bir tavra layık görülmesi artık kabul edilemez noktaya gelmiş, Türk varlığının kamu düzeni kaygıları gölgesinde görülmesi alışkanlığı yerini yavaş yavaş daha olumlu ve hoşgörülü bir yaklaşıma terk etmeye başlamıştır. Bu yaklaşım aynı zamanda önyargıların beslediği ırkçı ve Türk düşmanı tutum, kanaat ve davranışların ortadan kalkmasına yardımcı da olacaktır. Neonazi gruplarının en yoğun faaliyet gösterdiği ve toplumun düzenini tehdit ettiği Almanya'da farklı kültüre mensup büyük bir toplumun varlığı, hoşgörü alışkanlığını arttıracığı için de ayrıca bu ülke için bir olumlu fırsat olarak değerlendirilmektedir.⁵⁰ Bununla birlikte, farklılıkların öne çıkarılmasından çok insani ortak değer ve çıkarlar ile evrensel nitelikli hakların gündemde yer aldığı politikalara gereksinme olduğu da açıkça ortadadır. Bu yaklaşım, ırkçılıkla mücadele açısından son derece gerekli olduğu kabul edilen politikalar ve uygulamalar için hareket noktası olmalıdır.

Türkiye'nin Göç Olgusuna Resmi Yaklaşımı

Türk hükümetleri Alman hükümetiyle İşgücü Sözleşmesi'nin yürürlüğe girdiği tarihten itibaren bu ülkedeki vatandaşlarımızın sorunları ve içinde buldukları duruma duyarsız kalmamış, hatta

⁴⁸Erol Yıldız, *Fremdheit und Integration*, Bergisch-Gladbach 1999

⁴⁹Fransa ve Almanya'nın devlet ve göçmen ilişkileri açısından karşılaştırması için Bkz.: Riva Kastoryano, *Kinlik Pazarlığı; Fransa ve Almanya'da Devlet ve Göçmen İlişkileri*. İletişim Yayınları, İstanbul 2000;

⁵⁰O.Can Ünver, "Avrupa'nın Şansı", *Anadolu Dergisi*. Ocak-Şubat 1999 Sayı:12

aşağıda da değinildiği gibi pek çok alanda yurtiçindeki vatandaşlarına sunamadığı nitelikli hizmetleri yurtdışına götürmeyi politikasının odağına yerleştirmiştir. Bununla birlikte, Almanya'daki ve diğer ülkelerdeki Türk varlığı'na vatandaşlarımızın o ülkelerdeki ikamet süresi açısından Türkiye'nin bakış açısı da aslında seksenli yılların ortasına kadar kabul eden ülkelerdekinden çok farklı olmamıştır. Türk hükümetleri bu döneme kadar Almanya'da ve diğer ülkelerde yaşayan ve çalışan vatandaşlarımızı, aile birleştirmesi çerçevesinde artık giderek aile fertleri ile birlikte yaşamaya başlamış olmalarını fazla dikkate almadan "Almanya'daki işçilerimiz" olarak tanımlamakta ve görmekteydiler. Türk kamuoyunda ise bu vatandaşlarımız "gurbetçiler" ve "Almancılar" olarak adlandırılmakta, özellikle göreceli ekonomik refah düzeyleri nedeniyle de kendilerine gıpta ile bakılan bir kesim şeklinde algılanmaktaydı. Kamuoyunun bu kanaatinde Türkiye'deki işsizlik ve ekonomik kriz ortamında bugün de önemli bir değişiklik olmadığı bilinmektedir.

Ancak, siyasal karar vericiler ve devlet kurumları "yurtdışındaki işçilerimiz" olgusundan öteye bir durumla karşılaşıldığının farkına seksenli yılların ortasından itibaren varmaya başlamışlardır. 1983 - 1984 yıllarında Almanya'da uygulanan ve yabancı nüfusu azaltmaya yönelik olarak Hıristiyan Demokrat/Liberal hükümet tarafından büyük ümitlerle çıkarılmış olan "Geri Dönüşü Teşvik Yasası" çerçevesinde yurda dönen vatandaşlarımızın sayısı beklenenin çok altında gerçekleşmiştir. Böylece, Almanya'daki Türk varlığı'nın geçici olmadığı konuya taraf olan hükümetlerce de anlaşılmıştı⁵¹.

Aslında Türkiye, 1 Eylül 1961'den itibaren geçerli olmak üzere 30 Ekim 1961 tarihinde imzalanan Türk-Alman İşgücü Sözleşmesi'yle Almanya'ya giden işçilerimize devlet hizmetlerinin sunulması gereğini görmüş ve buna göre hareket etmiştir. Birbiri ardı sıra açılan konsolosluklar, bunların nezdinde faaliyete sokulan ihtisas birimi olarak görev yapan ataşelikler ve sonraki yıllarda Türkiye'den gönderilen

⁵¹Geri Dönüşü Teşvik Yasası (Rückkehrförderungsgesetz) sadece 11 ay yürürlükte kalmış ve kendi arzuları ile ülkelere dönmek isteyen yabancılara 10,500 DM ve her bir aile fertine de 1,500 DM prim ödenmesini, ayrıca o güne kadar sosyal sigorta kurumlarına ödedikleri emeklilik primlerinden işçi payını def'aten kendilerine iadesini öngörmüştür. Yaklaşık 220 bin vatandaşımızın bu çerçevede yurda döndüğü anlaşılmaktadır. Bkz.:Dr.Bülent Çiçekli, a.g.e., s..110

öğretmen ve din görevlileri ile yurtdışında duyulan sosyal, kültürel ve dini hizmet gereksinmesine yanıt verilmeye çalışılmıştır. Günümüzde sadece Almanya'da Büyükelçiliğimizin ve onüç Başkonsoloslüğümüzda yüzlerce memurumuz görev yapmakta, ayrıca merkezden gönderilen öğretmen ve din görevlilerimizin sayısı da 1500'ü bulmaktadır. Söz konusu hizmetlerin yurtdışında yüksek maliyetine rağmen geliştirilerek sürdürülmesi, devletin konuya verdiği önemin bir göstergesi olarak anlaşılmalıdır⁵².

Bununla birlikte, değişen koşulların ışığında ve diğer faktörlerin yanı sıra ülkemizde yurtdışındaki vatandaşlarımızla ilgili tartışmaların artık "Almanlılar" veya "yurtdışındaki işçilerimiz" kavramlarının dar kalıplarından kurtarılması ve göç olgusuna yönelik daha derinlikli yaklaşımların geliştirilmesi gerekmektedir. Yurtdışındaki vatandaşlarımızın da etkilendikleri küresel ve bölgesel göç politikalarının enine boyuna irdelenip ulusal politikalarımızın yeniden ve bazı sahalarda belki de ilk kez yapılandırılması gerekmektedir. Uluslararası platformlarda bu gereklilik Devlet temsilcilerimiz tarafından sıkça dile getirilmeye başlanmış, Türkiye'nin konulara bakışım giderek daha fazla somut düşüncelerle bezenmesine son dönemde özen gösterilmiştir. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın üst düzeyde katılım sağladığı göç konulu çeşitli uluslararası toplantılarda, göçün ulusal planda ve daha da önemlisi bölgesel ve küresel boyutlarda diyalog ve işbirliğine dayalı bir yönetim anlayışıyla, tüm tarafların katılımının temini suretiyle ele alınmasının kaçınılmazlığı vurgulanmaktadır⁵³.

⁵²Devletin yurtdışındaki görevlilerinin sayısı ve bu hizmetlerin maliyeti zaman zaman tartışma konusu yapılmakta ve kolaycılığa kaçılarak kadro tenkisi ile maliyetlerin azaltılacağı sanılmaktadır. Tenkisiyle görevli sayısı kısa bir süre için azalmakta, zamanla bu sayı çeşitli nedenlerle yine artmaktadır. Ancak, hizmetin niteliğinin yükseltilmesi ve yaygınlaştırılması genellikle ikinci planda kalmaktadır. Bazı hizmetlerin doğaldır ki, maliyet-yarar dengesinin hesaplanması çok güçtür. Yurtdışında sunulan hizmetin boyutlarından birisi de Türkiye Cumhuriyeti'nin itibarı ile ilgilidir. İtibarın mali hesabı yapılabilir mi?

⁵³Bkz. Ek 1: ÇSGB Müsteşarı Fikri Şahin'in 3- 4 Kasım 2001 tarihlerinde Tunus'da düzenlenen "Akdeniz Havzası Göç Konferansında" yaptığı konuşmadan alıntılar ve Bkz.: Ek 2: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Nejat Arseven'in 16 Eylül 2002 tarihinde Helsinki'de "Avrupa Göçten Sorumlu Bakanlar Konferansında" yaptığı konuşmadan alıntılar.

Bu anlayışa dayalı olarak, Devlet hizmetlerinin değişen koşullara uygun hale getirilmesi, zaman içinde dokusu değişen vatandaşlarımıza ve özellikle genç kuşağa yönelik yaklaşımlara gereksinme duyulduğu, yurtdışındaki Türk varlığı'nın büyük çoğunlukla hala ücretli işçi statüsünde olduğu göz ardı edilmeden vatandaşlarımızın toplumun tüm kesimlerinde fırsat eşitliğinden yararlanarak güçlü ve saygın bir konuma gelmeleri için ilgili devlet kurumlarının eşgüdümünde yeni ve koşullara uygun konseptlerde buluşmalarının temini acil bir görev olarak önümüzde durmaktadır. Hizmetlerin reorganizasyonu için artık yapısal bir yenilenme gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Bu bağlamda T.C.Anayasası'nın 62. maddesinde ifadesini bulan devlete yüklenmiş görevin tanımını ve ifasını olanaklı kılacak yasal altyapının hazırlanması son derece önemli bir gerekliliktir⁵⁴. Bu türden bir yasal çerçeve devletin yurtdışındaki Türk varlığı'na olan yaklaşımını ayrıntılarıyla tanımladıktan sonra ilgili kurumların nitelikleri belirlenen ve tanımları yapılan görevleri, hangi nitelikleri taşıyan görevliler ile nasıl yerine getireceğinin saptanmasının kaçınılmaz olacağı düşünülmektedir. Devlet hizmetlerinde eksikliği duyulan, seksenli yılların ortasından itibaren sadece kısa bir süre gerçekleştirilebilen eşgüdümün mutlaka çok daha etkin bir biçimde, bu defa hizmetlerin ahcısı olan vatandaşlarımızla birlikte ve etkin bir yönetim anlayışı içinde gerçekleştirilmesinin hiç de zor olmayacağı bilinmektedir.

Doğaldır ki, bu yaklaşımın hayata geçirilmesi için istikrarlı bir siyasi iradenin oluşması gerekmektedir. Geçmişte yapılan bazı hatalardan kaçınılması, örneğin yurtdışındaki vatandaşlarımızın vaktiyle geçici olduğunun düşünülmediği gibi bu kez de ülkemizde yaşanan ekonomik krizin etkisi altında kalıp yurtdışındaki Türklerin "sorunsuz" bir kitle olduğu düşüncesine kapılmaması şarttır. Vatandaşlarımızın karşılaştıkları ve pek çoğu da çözülebilir nitelikteki sorunlara çözümler üretmek gerekmekte, onların böylece daha güçlü ve saygın bir konuma gelmelerinin ülkemiz açısından son derece yararlı olacağı kuşkusuzdur. Önemli olan, "sorun" odaklı yaklaşımların yerini nesnel durum saptamaları ve mevcuttan olumlu sonuçlar çıkarılmasına

⁵⁴T.C.Anayasası'nın 62.maddesi: "Devlet, yabancı ülkelerde çalışan Türk vatandaşlarının aile birliğinin, çocuklarının eğitiminin, kültürel ihtiyaçlarının ve sosyal güvenliklerinin sağlanması, Anavatanla bağlarının korunması ve yurda dönüşlerinde yardımcı olunması için gereken tedbirleri alır."

yönelik politikaların almasıdır. Bu nedenle, söz konusu politikaların belirlenmesi amacıyla zaman kaybetmeksizin devlet kurumları, sosyal taraflar ve bilim çevrelerinin birlikteliğinde etkin çalışmaların başlatılması ve uygun yasal ve kurumsal yapılanmalara gidilmesi son derece gerekli görülmektedir. Bu türden bir güç birliğinin öncülüğününün de işgücü göçününün başmdan beri içinde olan ve bu nedenle moral sorumluluğu da bulunan Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ile Dışişleri Bakanlıklarının bu çerçevedeki rollerinin güçlendirilmesi suretiyle yeni ve etkin girişimleri ile gerçekleştirilmesinin en doğru yaklaşım olacağı düşünülmektedir. Devlet kurumlarının söz konusu yapılanmalarla etkin koordinasyona ulaşmaları, politikaların da aynı etkinlikte hazırlanıp uygulanmasını mümkün kılacaktır.

Türkiye ile Almanya İlişkilerinde Transnasyonal Boyut ve İkili İlişkilerin Geleceği

Almanya'daki Türk varlığının bazı sorunları ve bunlardan dolayı iki ülke ilişkilerinin çözüme kavuşturulması gereken bazı sıkıntıları bulunmaktadır. Bu ülkede zaman zaman toplum düzenini de tehdit edecek boyutlara varan ve bazı olaylar nedeniyle insanın aklına bunun münferit olmadığını da getiren "Türk düşmanlığı", son birkaç yıldır sürekli olarak gündeme taşınan ve Türk kimliğini tehdit olarak değerlendirmenin bir sonucu olarak birdenbire meydana çıkartılan okullarda İslam derslerinin Almanca verilmesi konusu, Türkler arasında sadece yapısal işsizlikten öte ciddi bir işsizlik sorununun varlığı ve Türkiye'ye yönelik siyasal faaliyet içinde olan kuruluşlara ve gruplara hoşgörü gösterildiğine ilişkin yaygın kanı gibi hususlar iki ülke ilişkilerinin gündeminde önemini korumaktadır. Avrupa Birliği'ne adaylığımız ve buna karşı Almanya'da oluşan çelişkili tutum ve politikalar ile Avrupa güvenliği konusundaki Türk tutumu gibi konular Türkiye ile Almanya ilişkilerinin tartışma konularını oluşturmaktadır. Öte yandan Almanya Türkiye'nin en önemli ticaret partneridir. Ülkemize en çok turist gönderen ülke de yine Almanya'dır⁵⁵.

İki ülke arasındaki ilişkilerde doksanlı yıllarda yaşanan ve siyasal sorunlardan kaynaklanan serinlik bu ülkedeki vatandaşlarımızı da hiç

⁵⁵Türkiye ile Almanya arasındaki ticaret hacmi 2001 yılı için yaklaşık 12 milyar Euro olup, Türkiye'nin ihracatının %17,4'ü ve ithalatının da %13,3'ü Almanya ile gerçekleştirilmiştir. 2001 yılında Türkiye'ye 2,8 milyon Alman turist gelmiştir. Kaynak: T.C.Dış Ticaret Müsteşarlığı, T.C.Dışişleri Bakanlığı

kuşkusuz olumsuz yönde etkilemiştir. Türk ve Alman Çalışma Bakanlıklarının diyalog platformu olarak geçmişte Almanya'daki vatandaşlarımız için yararlı çalışmalar yapan "Bakanlıklararası Ortak Çalışma Grubu" 1992 yılında faaliyetini durdurmuş ve iki Bakanlık arasındaki işbirliği büyük ölçüde duraksamaya uğratılmıştır⁵⁶. 2000 yılında bu Grubun çalışması yeniden başlatılmış ve işbirliğinin geliştirilmesi amacıyla verimli bir ortamın yeniden oluşması sağlanmıştır.

Bütün bunları göz önüne alıp bu makalenin çerçevesi içinde kalmak suretiyle genel bir değerlendirme yapmak gerekirse söylenecek şudur: Türkiye'den Almanya'ya milyonlarca insanımız gidip, aslında ülkemize hem uzak hem de yakın bu ülkede yaşamlarını sürdürmeyi ve aileleriyle birlikte geleceklerini kurmayı yeğlemişlerdir. Sayısı her geçen gün artan Türk-Alman evlilikleri ve giderek daha fazla vatandaşımızın Alman vatandaşlığına geçmesi sözü edilen transnasyonal gelişmenin doğal sonucudur. Almanya'da Türk varlığı olgusu, Cumhuriyet tarihinizdeki önemli bir gelişmedir. Sınır komşusu olmayan ve tarihteki bazı -yanlış yorumlamalarla niteliği sıkça saptırılan- beraberlikler dışında aslında birbirleriyle hiç de öyle yakın ilişkisi bulunmayan iki toplum ister istemez yakınlaşmışlar, birbirleriyle ilgili konularda taraf olmuşlardır. Küreselleşmenin sonuçları olarak da değerlendirilen, artan turizm trafiği ve iletişimin yaygınlaşması toplumları birbirleriyle daha "ilgili" hale getirmektedir. Ne var ki, bu gelişmelerin, bugüne kadarki seyriyle bir yakınlaşmayı veya başka bir deyişle ortak değerler etrafında buluşmayı ve böylece mevcut sorunları çözme alışkanlığını getirmediği görülmektedir. Çözumsuzlüklerin devamında veya iki ülke arasındaki sorunların varlığında çıkar gören bazı marjinal çevrelerin de katkısıyla Türkiye ve Almanya, Almanya'daki Türk varlığı'na olan ortak sorumlulukları paydasında birbirlerine yaklaşmamışlar, sonuç olarak sorunların çözümü de gecikmiştir. Daha da kötüsü, bu biriktikten doğabilecek olumlu işbirlikleri de gecikmiştir.

Günümüzün en belirgin gerçeği, Türkiye ile Almanya'yı birbirine bağlayan somut transnasyonal yaşamların varlığıdır. Bu ülkedeki vatandaşlarımızın, her ne kadar orada yerleşik ve kalıcı oldukları herkes

⁵⁶O.Can Ünver, "Almanya'da Türk Varlığı." Düünden Yarınlara Bir "Sorunun" Anatomisi. Erhan Yazar (Yay.Haz.), *Çıkarlar, çatışmalar, Çözümler.Tarihten Geleceğe Türk-Alman İlişkileri*, Ankara 1999 içinde, s.221-238

tarafından kabul görse de, onlar Türkiye'den ve Türk kültür çevresinden kopmuş değillerdir. Kendi tercihleri bu yöndedir. Gelecekte de bugünkünden farklı bir gelişme beklenmemektedir. En uzak Alman kenti İstanbul'a uçakla üç saat mesafededir. Kablo ve uydu televizyon yayınları ile internet Türkiye'yi oturma odalarına taşımıştır. Otuz yıl önce ülkeler arasında var olan uygarlık seviyesindeki farklılıklar nispeten ortadan kalkmış, "iki ülkede aynı anda yaşama" olgusu bir anlamda gerçek olmuştur. Sözü edilen işte bu yaşam tarzı "transnasyonal" olarak adlandırılan bir yaşam tarzıdır.⁵⁷ Küreselleşmenin insanların mobilitesini arttırması ile gelecekte dünyamızın alacağı şekle ilişkin ipuçları verdiğini düşündüğüm bu yeni transnasyonallık Türkiye ile Almanya'nın artık somut gerçeği haline gelmiştir⁵⁸.

Bu arada, transnasyonallık tartışması yeni kavramların tartışmaya sokulması ile farklı düzlemlerde ele alınmaya başlamıştır. Transnasyonal kavramının yerine veya buna paralel olarak "*transstate space*" kavramı da kullanılmaktadır⁵⁹. Bu kavram, kişiler ve gruplar arasında egemen devletlerin sınırlarını aşan ve giderek sıklaşan ekonomik, siyasal ve kültürel ilişkileri ifade etmektedir. Her konuda devamlı yinelenen ve kendini yeniden üreten, bu arada istikrarını korurken uzun ömürlü olan bir "içiçelik" söz konusudur. Bu içiçelik, devlet işlerinden büyük ölçüde bağımsız veya devlet işlerinin yanısıra, bazı hallerde de tamamlayıcı nitelikte olmalıdır. Üzerinde tartışması devam eden bir kavrama ilişkin olarak bu kapsamda söylenecekler bundan ibaret olup, adı ne olursa olsun, arzu edilsin veya edilmesin, bu içiçelik günümüzün gerçeklerinden biridir⁶⁰.

⁵⁷"Transnasyonallık" tartışması ile göç olgusuna taraf olan devletlerin etki ve önemlerinin azaldığı şeklinde bir izlenim doğmakta, sivil toplumun öne çıktığı bir ilişkiler sistematiği egemen olmaktadır. Bununla birlikte, günümüzün gerçeği ulus-devletin tüm küreselleşmeci ve postmodern tartışmalara rağmen varlığını ve gücünü korumakta olduğudur. Bu durum bireylerin, grupların ve sivil toplum örgütlerinin sınırlar ötesi "içiçeliğine" aykırı olmayıp, söz konusu "içiçelik" devletler arasındaki ilişkilere yeni boyutlar ve açılımlar da kazandırabilecek niteliktedir.

⁵⁸Prof.Dr.Nermin Abadan Unat bu konuları güncel bakış açılarıyla yeni yapıtında irdelemiştir. Bknz.: Nermin Abadan-Unat,*Bitmeyen Göç*, s.287ff.

⁵⁹Thomas Faist, *Transstaatliche Räume*. (Transcript) Bremen 2001. S.10 ve bkz.: aynı yazarın yakında Türkçe olarak da yayımlanacak olan eseri:Thomas Faist. *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces*, Oxford 2000.

⁶⁰Faist, *Transstaatliche Räume*, s.14ff

Önümüzdeki sorun bu gerçekliği bu haliyle kabul edip durumdan en iyi ve her iki ülke ve toplumlar için en yararlı sonuçları çıkarmak olarak önümüzde durmaktadır. Almanya ve Alman toplumu için ülkedeki Türk varlığı yabancılarla birlikte yaşamada bu toplumun henüz tam olarak aşamadığı bazı sıkıntıları geride bırakmasına katkıda bulunmaktadır. Etnik-merkezci ve dışlayıcı politikalarından vazgeçilmeli, marjinal ve suni kültürel farklılıkların yeni dışlanmalara yol açmasına meydan verilmemelidir. Bu sorunlar aslında Almanya'nın kendi iç düzenini de sıkıntıya sokmaktadır. İşte bu nedenle de Almanya'daki Türkler bir dünya devleti olma iddiasındaki Almanya için bir şanstır. Son parlamento seçimlerinde yabancılar politikasını iktidardaki Sosyal Demokrat/Yeşiller Koalisyonuna karşı kullanmak isteyen muhafazakar partilerin bu politikaları ile arzu ettikleri başarıyı yakalayamadıkları görülmüştür⁶¹. Bunun olumlu bir gelişme olduğunu söylemek her halde yanlış olmayacaktır.

Almanya'daki Türklerin mevcudiyeti Avrupa ile bütünleşme çabasıdaki Türkiye için de bir şans ve aynı zamanda geleceğe dönük bazı ekonomik ve siyasal ufukların açılmasına yarayacak fırsatların önünün açılması anlamına gelmektedir. Türkiye, Almanya'daki ve diğer AB üyesi ülkelerdeki vatandaşları ile Avrupa Birliği'nin "fiilen" içine girmiş durumdadır. Almanya'daki vatandaşlarının ekonomik ve sosyal yönden daha güçlü ve saygın bir konuma gelmelerinin Türkiye'nin AB'ye taşınmasına katkısı olacaktır.

Tüm bu fırsatların ve olanakların saptanması, değerlendirilmesi ve hayata nasıl geçirilecekleri bu makalenin mütevazı boyutlarında ele alınamayacak kadar çok çeşitli ve karmaşıktır. Esasen, bu tür fırsatların nasıl değerlendirileceğine ilişkin hazır reçeteler de bulunmamaktadır. Yenilenme ve değişim her iki tarafın bugüne kadar var olan bazı yaklaşımlarında değişiklikleri öngörmektedir. Örneğin, Alman

⁶¹F.Alman Parlamento (Bundestag) seçimleri 22 Eylül 2002 tarihinde yapılmış ve iktidardaki Sosyal Demokrat/Yeşiller Koalisyonu çok az bir farkla seçimi kazanarak hükümeti kurabilmiştir. Seçim sonuçlarında Berlin-Kreuzberg'deki Türk oyları etkili olmuştur. Bu seçim çevresinde Yeşiller Partisinin kazandığı başarı ile eski Doğu Alman Sosyalist Birlik Partisi'nin (SED) devamı olan Demokratik Sosyalizm Partisi (PDS) Parlamento'ya girmek için gereken %5 barajını aşamamıştır. Böylece, SPD/Yeşiller Hükümetinin kurulması Türk oyları ile mümkün olmuştur. Bkz.: Hürriyet (Avrupa Baskısı), 23.09.2002

kamuoyunun Türkler ve Türkiye hakkında onyıllar boyunca yoğun bir dezenformasyonla olumsuz kanaatler edinmesinin önü kesinlikle kesilmeli ve düşmanlıkların yerini olumlu yaklaşımlar almalıdır. Türk kamuoyu öteden beri Almanya'ya ve Almanlara karşı -biraz da gerçekçilikten uzak ve romantik- bir dostluk hissi duymuştur. Almanya'da Türklerin gece yarısı evlerinde çoluk çocuk yakılmaları veya Türkiye'nin ulusal bütünlüğüne yönelik tüm bölücü ve aşırı akımların, hatta kanlı teröristlerin bile bu ülke resmi makamlarının da katkısıyla desteklendiğine ilişkin yaygın kam Türk kamuoyunda haklı olarak öne çıkmıştır. Böyle bir ortamda ikili ilişkilerin arzulanana düzeye gelmesi doğal olarak zor olmaktadır.

Tüm bu görüşler ışığında, karşılıklı anlayış ve objektif bilgiye dayanan diyalog ortamının ve araçlarının her düzeyde geliştirilmesinin mümkün olduğu düşünülmektedir. Türkiye ile Almanya, Almanya'da yaşayan Türkler ve bundan sonra bu ülkeye gidecek vatandaşlarımız bağlanımda geçmişte olduğundan daha yakın ve etkin bir yönetim anlayışında bir araya gelmenin yöntemlerini geliştirebilmelidirler. Bu yaklaşımın günün koşullarına uygun olduğu kadar, gelecek için ufuk açıcı bir nitelik taşıdığı unutulmamalıdır. Bu ufkun da, 1961'de başlayan serüvene taraf olan herkes için olumlu sonuçlarıyla artık ortaya çıkarılması gerekmektedir. Günümüzde son kırk bir yıllık göç olgusunda taraf olan herkesin en önemli ödevinin bu olduğunu ileri sürmek yanlış olmayacaktır.

Tablo - 1

YURTDIŞINDAKİ VATANDAŞLARIMIZLA İLGİLİ SAYISAL BİLGİLER

ÜLKE ADI	VATANDAŞ SAYISI	İŞÇİ SAYISI	İŞSİZ SAYISI	VATANDAŞ İŞSİZLİK %	GENEL İŞSİZLİK %
A) B. AVRUPA					
F. Almanya	1.998.534	711.179	157.227	22,3	9,6
Fransa	325.887	87.992	24.441	15,0	9,0
Hollanda *	330.709	92.000	16.413	17,8	3,8
Avusturya	134.243	54.277	6.496	14,1	5,9
Belçika	56.172	20.601	7.189	32,13	9,6
İsveç	31.894	5.700	1.200	17,1	4,1
İngiltere	100.000	40.000	5.000	13,0	5,2
Danimarka	33.383	14.936	3.726	20,2	5,0
İtalya	5.284	2780	73		9,0
Finlandiya	1981	659	330	33,0	9,1
İspanya	1289				
Lüksemburg	287				2,6
İsviçre	79.487	33.999	3.778	10,00	2,7
Norveç	10.915		473	7,3	3,6
Liechtenstein	809	339	49	7,80	4,00
TOPLAM	3.110.874	1.064.462	226.395		
B) TÜRK CUM.					
Azerbaycan	4.500	1.850			
Türkmenistan	5.000	4.500			
Özbekistan	700	630			
Kazakistan	6.000	1.032			
Kırgızistan	3.200	543			
Tacikistan	400	225			
TOPLAM	19.800	8.780			
C) O.DOĞU VE K. AFRİKA					
S. Arabistan	100.000	95.000			
Libya	2.400	1.934			
Kuveyt	3.000	2.750			
Ürdün	1.600	255			20
Katar	1348	1.348			
TOPLAM	108.348	101.287			
D) DİĞER ÜLKELER					
Rusya Federasyonu	18.000				9
Beyaz Rusya	154				2,3
Gürcistan	2.300	500			11,4
Ukrayna	550	296			3,7
Moldova	1000	500			6,8
İsrail	22.000	6.000			10,3
Japonya	2424				5,3
ABD	220.000			5,5	12
Kanada	40.000			7	7,9
Avustralya	54.411	18.900	3.500	18,4	6,60
Güney Afrika	1.100			20	25,8
TOPLAM	361.939	26.196	3.500		
GENEL TOPLAM	3.600.961	1.200.725	229.895		

Hazırlama Tarihi : Kasım 2002

NOT : 1- İşçi sayılarına işsiz sayıları dahildir. (B) ve (D) bölümlerindeki veriler kısmen tahminidir.

: 2- (*) Vatandaş sayılarına çifte vatandaş statüsünde olanlar da dahildir.

KAYNAK : T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Dış İlişkiler ve Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü ve Dışişleri Bakanlığı (KOYT)

Ek: 1

**ÇALIŞMA VE SOSYAL GÜVENLİK BAKANLIĞI MÜSTEŞARI
FİKRİ ŞAHİN'İN 3 KASIM 2001 TARİHİNDE
TUNUS'DA AKDENİZ GÖÇ KONFERANSI'NDA YAPTIĞI
KONUŞMADAN ALINTILAR**

(...)

(...)Avrupa ülkelerine giden Türk işçilerine başlangıçta geçici ve konuk işçi muamelesi yapılmıştır. Ancak, zaman ilerledikçe bu konukluk bir türlü sona ermemiş ve kendiliğinden yerleşikliğe geçiş olgusu ortaya çıkmıştır. Başka bir ifadeyle, geçici gözle görülen ve bu nedenle bir takım ihtiyaçları karşılanmamış, bu arada kültürel özellikleri nedeniyle alınması elzem olan bazı tedbirler kabul eden ülkeler tarafından alınmamış, bunun sonucu olarak da esasen toplumun içinde daimi surette bir sorun olarak kabul edilen yabancı toplulukların varlığı tartışma konusu yapılmaya başlanmıştır. Türk işçilerini veya diğer ülkelerden yabancı işgücünü kabul eden ülkelerin çoğunda örneğin, bu insanların öncelikle yaşadıkları ülke dilini ve kültürünü öğrenmesine yönelik tedbirler alınmamıştır. Nasıl olsa günün birinde ülkesine geri dönecek zihniyeti, bugün üzerinde hala tartışılan entegrasyon kavramının da tam anlaşılmasına ve anlaşılabilirliğe ulaşması için gereğinin yerine getirilmemesi sonucunu beraberinde getirmiştir.

Bu entegrasyon konusuna biraz daha yakından girmenin yararlı olacağını düşünüyorum. Nedir entegrasyon? Nasıl anlaşılmalı ki, sonunda insanlar mutlu ve toplum huzurlu olabilsin? Bu konunun tartışmasının en azından Avrupa ülkelerinde yaşayan Türkler açısından yirmi birinci yüzyılın başında ve ilk işgücü göçünün başlangıcından bu yana geçen kırk yılın sonunda hala bitirilememiş olduğunu üzüntüyle görüyoruz. Anlaşılan, geçen zamana rağmen eski alışkanlıklar ve yaklaşımlar kolaylıkla terk edilememiş ve bazı ülkeler kırk yıldır içlerinde yaşayan, hatta orada doğan insanları aynı zamanda

kendilerinin bir parçası olarak görme alışkanlığım edinmemişlerdir. Bu, gerçekten üzücü bir durumdur.

Bu arada, Türk vatandaşlarının yaşadıkları ülkelerinde egemen olan bir diğer görüş de, yabancıların kültür ve inanç farklılıkları nedeniyle içinde yaşadıkları toplumlara entegre olma konusunda isteksiz ve başarısız olduklarıdır. Pek tabiidir ki, aslında dili, inancı ve günlük yaşamdaki farklılıkları ile bir yabancı ortamda yaşayan, genellikle ağır bir çalışma temposunun güçlüklerini göğüslemeye çalışan ve kendisinin yabancı olduğunu her vesileyle hatırlatan bir çevrenin dışlamasıyla karşılaşan bir Türk'ün, Fash'un veya Tunuslu'nun kendisini o toplumun bir ferdi olarak hissetmesi mümkün olamamıştır. İnsanlara o psikolojik rahatlığı vermez, mütemadiyen yabancı olduğunu hissettirirseniz, entegrasyon konusunda kimin acaba başarısız olduğunu söylemek daha doğru olacaktır? Bu cevabı başta bilinen sualden sonra bir başka soru daha sormanın gerekli olduğuna inanıyorum. Acaba entegrasyondan anlaşılan insanların kendi kültürlerinden tamamen vazgeçerek hakim veya öncü olduğu ileri sürülen bu kültürü mü kabullenmeleridir? Veya böyle bir kabul ne kadar gerçekçi olabilir?

Bu konular ne yazık ki, günümüzde Avrupa'daki yabancılarla ilgili tartışmaların hala hakim temalarını oluşturmaktadır. Kısaca ifade etmek gerekirse, farklı kültürlerden geldiği ileri sürülerek bütünden farklı oldukları peşinen kabullenilen insanların entegrasyonları konusunda iki ayrı görüş, birbirine zıt iki ayrı yaklaşım mevcuttur. Bu yaklaşımlardan birincisi, entegrasyonu tamamen bütün içinde erime, yani asimilasyon olarak anlayan görüştür. Buna göre, insanlar içinde yaşadıkları toplumun tüm değerlerini ve kültürel özelliklerini tartışmasız kabul edecekler ve kendilerine özgü herhangi bir kültürel hususiyeti muhafaza etmeyeceklerdir. Aksi halde yaşadıkları toplumda istenmeyen yabancı unsurlar olarak kendilerine müsaade edildiği ölçüde misafir edilecekler, soma da geldikleri yere geri gideceklerdir. Şimdi, sayın Başkan, değerli katılımcılar, imparatorluk geleneğinden gelen ve günümüzden beşyüz yıl önce dahi farklı kültürlerden insanlara eşit muamele yapan biz Türkler için bu türden bir yaklaşım katıyen anlaşılır bir husus olamaz. Tarihin hiçbir döneminde insan topluluklarının ne zorla ne de bazı tedbirlerle inandıkları ve yaşadıkları özelliklerinden kolaylıkla vazgeçirmek mümkün olmamıştır. Tarih, bu

türden baskılara maruz kalan insan topluluklarının direniş öyküleri ile doludur. Günümüzde küreselleşme ile henüz tam olarak tesis edilememiş olsa da, insan hakları dünyanın hemen her coğrafyasında en çok üzerinde konuşulan bir konudur ve öyle olmaya da devam edecektir. Hal böyle iken, demokratik Avrupa ülkelerinin bahis mevzuu edilen türden bir entegrasyon veya asimilasyon uygulamasına girmeleri çok da mümkün görülmemektedir.

Diğer yaklaşım ise, toplum içinde sınırsız bir çok kültürlülüğü öngörmektedir. Farklı kültür geleneklerine mensup insan topluluklarının adeta birbirlerini yok sayarak çok kültürlü bir yaşam içine girmelerinin, yukarıda sözünü ettiğim insan hakkının, yani kendi kültürünü yaşatma hakkının gerçekleşebileceği savunulmaktadır. Ne var ki, insanların tam olarak tarifi dahi yapılamayan soyut kültür kavramı ile birbirlerinden bu denli ayrılmaları, insan hakkını yerine getirme iddiası ile yeni ayrımcılıkların ve mağduriyetlerin ortaya çıkmasına sebebiyet verecektir. Nitekim, kültür diye öne sürülen bir takım folklorik özellikler -ki bunlar genellikle aynı sosyoekonomik koşullarda yaşayan pek çok toplumda da kaydedilebilen birbirine benzer özellikler olmaktadır- toplumları birbirinden kesin çizgilerle ayıran karakteristikler olarak algılanmaktadır. Bu yaklaşımın da asıl varılmak istenen bireysel mutluluk ve toplumsal huzurla barış hedeflerine götürücü nitelikte olmadığını düşünüyorum.

Bu iki yaklaşımın yanısıra bir de hareketsizlik veya kararsızlığın hakim olduğu bir irade zaafı göze çarpmaktadır. Objektif koşullar değişmiştir. Geçici işçiler yıllar sonra bir de bakılmıştır ki, artık yerleşik olmuşlardı. Bu insanlara mutlaka farklı yaklaşım gerekir diye düşünen, ancak bir türlü gerekli iradeyi cesaretle hayata geçiremeyen zafiyet bugün esasen tarhşmaların hem ana sebebi hem de tetikleyicisi niteliğindedir. Bu düşünce sahipleri aym zamanda uygulama gücünü de ellerinde tuttuklarından günün şartlarına uyan yeni ve çağdaş yaklaşımlar geliştiremez ve bunları hayata geçiremezler ise, bu tartışmaların da yakm bir gelecekte sona ermesini beklemek pek gerçekçi olmayacaktır.

Bir yanda iki ayrı ve birbiriyle çelişen yaklaşım, diğer yanda da işi olurluna bırakma eğilimi. Bu durumun ne göçmenleri mutlu etmesi, ne de göç olgusunun toplumlara yüklediği mesuliyete uygun davranış biçimlerini mümkün kılması beklenmemelidir. Birbirine zıt

yaklaşımların her ikisi de çatışma eksenindedir. Yani, bu yaklaşımlar farklılığı öne çıkarmakta, bu farklılığın izalesi gerekçesiyle esasen onu toplumun bilinçaltına daha derin bir şekilde kazımaktadırlar. Bu, günümüzde göç ve göçmen konularında başta gelen kültürlerarası yakınlaşmayı kesinlikle sağlayıcı bir yol değildir. Diğer yaklaşım veya yaklaşımsızlık da esas itibariyle çözümsüzlüğü ve sorunları ertelemeyi bir çözüm olarak sunmaya devam etmektedir.

Peki, ne yapmak gerekmektedir? Eğer öncelikle insanların barış ve huzur içinde mutluluklarını, toplumların sulh ve sükun içerisinde olağan gelişmelerini temin, önemli bir görev olarak önümüze konmuş ise, nasıl bir yol ve yöntem izlenmeli? Şimdi izninizle bu konulardaki görüşlerimi sunmak istiyorum.

İnsanların, hangi kökenden, hangi kültürel çevreden, ve hangi geleneklerden gelirlerse gelsinler, toplumda geçerli yasalara ve normlara riayet etmeleri kaydıyla herkese tanınan eşit haklardan ve fırsatlardan eşit olarak yararlanmaları esas meseleyi çözecek kabiliyettedir. Eğer o toplumun bireyleri toplumun gelişmesine katkıda bulunacak üretim sürecinin içinde yerlerini almışlarsa, onların birer eşit vatandaş olmaları ırki ve kültürel özelliklerinden bağımsız olarak ele almabilmelidir. Doğrudan ve dolaylı ayrımcılığın yasal uygulamalardan ve günlük davranış biçimlerinden silindiği, insanların ortak özelliklerinin, yani insan olmalarından ötürü paylaştıkları müşterek taraflarının varsayılan kültürel farklılıkların önüne geçirildiği bir ortamda uyum olarak anladığımız entegrasyonun gerçekleşme ihtimali çok fazla olacaktır. Böyle bir ortamda, değişik inanç, dünya görüşü ve farklı kültürel özellikteki grupların birbirlerine olan yakınlığının şimdiki uzaklıktan çok daha belirleyici olacağına inanıyorum.

Günümüzde bu gerçeklerin artık farkına varıldığı bilinmektedir. Ancak, asıl olan mevcut tartışmaların veya bazı kısır çatışmaların yerini evrensel insani değerlerin, saygı bir çalışma yaşamı ile güvenli bir sosyal barışın sağlandığı bir aktivitenin almasıdır. Türkiye'nin de üyelik adayları arasında bulunduğu Avrupa Birliği'nde bu istikamette bazı önemli gelişmelerin son dönemde gündeme geldiğini biliyor ve bundan memnuniyet duyuyoruz. Vatandaşlarımızın yaklaşık 3,5 milyonunun yaşadığı Avrupa Birliği'ne üye ülkelerde homojen uygulamalara geçiş amacıyla Komisyon tarafından hazırlanan bir Öneri'nin önümüzdeki bir-iki yıl içinde milli mevzuatlara esas teşkil

edecek şekilde hayata geçirilmesi, yabancı işgücünün bu ülkelere girişi ve ikameti açısından güvenli bir uygulamanın başlatılmasını mümkün kılacaktır. Bu ülkelerdeki demografik gelişmeye paralel bir uygulama olarak düşünülen değişiklikler, temenni ederiz ki, hukuki statünün yanısıra topluma uyuma yönelik sosyal içerikli tedbirleri de ihtiva edici politikaları teşvik etsin. Aksi halde yine insanlar kendilerini yabancı hissedecekler, izolasyona itilecekler ve bir de entegre olmak istemedikleri gerekçesiyle bazı suçlamalara maruz bırakılacaklardır! Bu şekilde göçmenlerin içinde bulunduğu toplumların huzura kavuşmalarını beklemek, takdir edersiniz ki, ham hayal olacaktır.

(...)

Gelecekte de Akdeniz bölgesinde karşılıklı göç akımları olacaktır. Göç, aile birleştirmesi çerçevesinde devam etmektedir. Her yıl Türkiye'den yaklaşık 55 bin yeni göçmen aile birleştirmesi çerçevesinde Avrupa ülkelerine gitmektedir. Ülkelerin ekonomik gelişmelerinin değişik düzeylerde seyri bu akımları ve göç etmek isteyenleri hiç kuşkusuz kendi mantığı içinde haklı ve meşru kılacaktır. Bu gelişmelere hazırlıklı olmak mecburiyetindeyiz. Ancak, göçmen alırken gelecek planlamasını yeterince yapmayan veya yanlış tahminlere dayalı politikalar üreten ülkelerin yanlışlarının tekrarlanmaması, insanların her ne amaçla gelirlirse gelsinler, öncelikle insan olduklarının unutulmaması bu bağlamda mutlaka hatırlanması gereken bir husustur. Geleceğin göçmen barındıracak ülkelerinin Max Frisch'in vaktiyle yaptığı tespitteki gecikmeyi yaşama mecburiyetleri yoktur diye düşünüyorum. Emin olunuz ki, hangi kültürel çevreden gelirlirse gelsinler, insanların birbirleriyle olan ortak yanları, farklılıklarından fersah fersah fazladır. Yeter ki, ortak paydalarda birleşilsin ve bunun için yeterli siyasi irade bulunsun!

(...)

Ek: 2

AVRUPA KONSEYİ

7. GÖÇTEN SORUMLU BAKANLAR KONFERANSI'NDA

ÇALIŞMA VE SOSYAL GÜVENLİK BAKANI

NEJAT ARSEVEN TARAFINDAN YAPILAN KONUŞMADAN ALINTILAR

(HELSİNKİ 16 EYLÜL 2002)

Göç, bugünün küreselleşen dünyasına damgasını silinmez şekilde vuran bir olgudur. Avrupa Konseyi'nin göç konusuna verdiği özel önem Türkiye'yi çok memnun etmektedir. Türkiye Konsey'in bu çerçevedeki çalışmalarına aktif olarak katılmaktan onur duymaktadır. Uluslararası Göç Örgütü tarafından yayımlanan son verilere göre, dünyadaki göçmen sayısının 150 milyon kişi olduğu tahmin edilmektedir. Araştırmacılar, küreselleşmenin, başta daha iyi yaşam koşullarına erişmek için ekonomik olarak az gelişmiş bölgelerden sanayiye gelişmiş ülkelere yönelik olmak üzere, değişik nedenlerle göç etmek isteyenler üzerinde belirli ölçüde itici güç oluşturduğunu ortaya koymaktadır.

(...) Yasal göç yollarının geliştirilmesi ve sürdürülmesi büyük önem taşımaktadır. Türkiye bu yıl içinde Avrupa Birliği ile uyum çalışmaları çerçevesinde de değerlendirilebilecek olan, yabancıların çalışma izinleriyle ilgili düzenlemeler yapan yasa tasarısı taslağının Türkiye Büyük Millet Meclisi ne sunulması ile bu yolla büyük bir adım atmıştır.

Ancak, göç hareketlerinin düzenlenmesinde iç mevzuattaki uyarlamaların yanında, bölgesel işbirliği ve küresel yönetim geliştirilmelidir. Bu gerçeğin bilincinde olarak Türkiye, çeşitli çok taraflı ve ikili girişimlerde bulunmuş, ilgili ülkeler ile "Ortak Çalışma Grupları" kurulmuştur. Bu çabaların her düzeyde sürdürülmesi ve desteklenmesi gerektiği inancındayız.

(...)

Türk vatandaşlarının yaşadıkları ülkelerde egemen olan bir diğer görüş de, yabancıların kültür ve inanç farklılıkları nedeniyle içinde yaşadıkları toplumlara entegre olma konusunda isteksiz ve başarısız

olduklarıdır. Pek tabiidir ki, aslında dili, inancı ve günlük yaşamdaki farklılıkları ile yabancı bir ortamda yaşayan, genellikle ağır bir çalışma temposunun güçlüklerini göğüslemeye çalışan ve kendisinin yabancı olduğunu her vesileyle hatırlatan bir çevrenin dışlamasıyla karşılaşan bir yabancıyı kendisini o toplumun bir ferdi olarak hissetmesi mümkün olamamıştır. İnsanlara o psikolojik rahatlığı vermez, mütemadiyen yabancı olduğunu hissettirirseniz, entegrasyon konusunda kimin acaba başarısız olduğunu söylemek daha doğru olacaktır? Bu cevabı baştan bilinen sualden sonra bir başka soru daha sormanın gerekli olduğunu inanıyorum. Acaba entegrasyondan anlaşılan insanların kendi kültürlerinden tamamen vazgeçerek egemen veya öncü olduğu ileri sürülen bir kültürü mü kabullenmeleridir? Veya böyle bir kabul ne kadar gerçekçi olabilir?

(...)

(...)İnsanların, hangi kökenden, hangi kültürel çevreden ve hangi geleneklerden gelirlerse gelsinler, toplumda geçerli yasalara ve kurallara riayet etmeleri kaydıyla herkese tanınan eşit haklardan ve fırsatlardan eşit olarak yararlanmaları esas meseleyi çözecek kabiliyettir. Eğer o toplumun bireyleri toplumun gelişmesine katkıda bulunacak üretim sürecinin içinde yerlerini almışlarsa, onların birer eşit vatandaş olmaları ırki ve kültürel özelliklerinden bağımsız olarak ele alınamaz. Doğrudan ve dolaylı ayrımcılığın yasal uygulamalardan ve günlük davranış biçimlerinden silindiği, insanların ortak özelliklerinin, yani insan olmalarından ötürü paylaştıkları müşterek taraflarının varsayılan kültürel farklılıkların önüne geçirildiği bir ortamda "uyum" olarak ahladığımız entegrasyonun gerçekleşme ihtimali çok fazla olacaktır. Böyle bir ortamda, değişik inanç, dünya görüşü ve farklı kültürel özellikteki grupların birbirlerine olan yakınlığının şimdiki uzaklıktan çok daha belirleyici olacağına inanıyorum.

Günümüzde bu gerçeklerin artık farkına varıldığı bilinmektedir. Ancak, asıl olan mevcut tartışmaların veya bazı kısır çatışmaların yerini evrensel insani değerlerin, saygın bir çalışma yaşamı ile güvenli bir sosyal barışın sağlandığı bir faaliyetin almasıdır. Türkiye'nin de üyelik adayları arasında bulunduğu Avrupa Birliği'nde bu istikamette bazı önemli gelişmelerin son dönemde gündeme geldiğini biliyor ve bundan memnuniyet duyuyoruz. Vatandaşlarımızın yaklaşık 3,5 milyonunun yaşadığı Avrupa Birliği'ne üye ülkelerde homojen

uygulamalara geçiş amacıyla Komisyon tarafından hazırlanan bir Öneri'nin önümüzdeki bir-iki yıl içinde milh mevzuatlara esas teşkil edecek şekilde hayata geçirilmesi, yabancı işgücünün bu ülkelere girişi ve ikameti açısından güvenli bir uygulamanın başlatılması mümkün olacaktır. Bu ülkelerdeki demografik gelişmeye paralel bir uygulama olarak düşünülen değişiklikler, temenni ederiz ki, hukuki statünün yanısıra topluma uyuma yönelik sosyal içerikli tedbirleri de ihtiva edici politikaları teşvik etsin. Aksi halde yine insanlar kendilerini yabancı hissedecekler, izolasyona itilecekler ve bir de entegre olmak istemedikleri gerekçesiyle bazı suçlamalara maruz bırakılacaklardır. Bu şekilde göçmenlerin içinde bulunduğu toplumların huzura kavuşmalarını beklemek, takdir edersiniz ki, ham hayal olacaktır. Kısaca söylemek gerekirse, var olan sorunların daha da kötüleştirilmemesi için etnik-kökenci ve ben-merkezci yaklaşımlardan kaçınılmalıdır.

(...)

Göç, aile birleştirmesi çerçevesinde devam etmektedir. Her yıl Türkiye'den yaklaşık 60 bin yeni göçmen aile birleştirmesi çerçevesinde Avrupa ülkelerine gitmektedir. Ülkelerin ekonomik gelişmelerinin değişik düzeylerde seyri bu akımları ve göç etmek isteyenleri hiç kuşkusuz kendi mantığı içinde haklı ve meşru kılacaktır. Bu gelişmelere hazırlıklı olmak mecburiyetindeyiz. Ancak, göçmen alırken gelecek planlamasını yeterince yapmayan veya yanlış tahminlere dayalı politikalar üreten ülkelerin yanlışlarının tekrarlanmaması, insanların her ne amaçla gelirlerse gelsinler, öncelikle insan olduklarının unutulmaması bu bağlamda mutlaka hatırlanması gereken bir husustur.(...)

Bu arada değinmeden geçemeyeceğim bir güncel ve önemli konu vardır. Bildiğiniz gibi, 11 Eylül 2001 hadisesi insanlık tarihinde derin izler bırakacak niteliktedir. En önemli insan hakkı olan yaşama hakkına saygı duyan bir millet olarak Türkiye masum hayatların kaybından dolayı derin bir üzüntü duymaktadır. Aym zamanda, burada çok dikkat edilmesi gereken bir hassas durumla karşı karşıyayız. Entelektüel egzersizlerle var sayılan suni sınırların milletler ve kültürler arasma taşınıp medeniyetleri çatıştırma hevesine düşüldüğünü biliyoruz. İşte 11 Eylül'ün bu aslında varit olmayan, ama anlaşılabilir ortaya çıkması için çaba sarf edenlerin bulunduğu medeniyetler çatışmasını körüklemesine meydan verilmemelidir. Bu elim terör saldırısının akabinde bazı Avrupa

ülkelerinde masum Müslüman ve Türk mabetlerine kabul edilemeyecek saldırılar ve hakaretler kaydedilmiştir. Toplumların içinde maalesef günümüzde de yaşatılan çağdışı ve insanlık düşmanı ideoloji mensuplarının bu aşırılıkları yaptıkları bilinmektedir. Bu konuda ilgili hükümetlerin son derece duyarlı ve müteyakkız olmaları gerekmektedir. Böyle davranıldığını da memnuniyetle müşahade ediyoruz. Ancak, doksanlı yılların başında Almanya'da evlerinde gece vakti uykuda iken canilerce yakılan masum vatandaşlarımızın acısı yüreklerimizi yakmaya devam ediyor. Yeni acılar yaşamak istemiyoruz. Vatandaşlarımızın içinde yaşadıkları toplumların vicdanlarının da bu türden menfur hadiselerle yıpranmasını arzu etmiyoruz. O nedenle, ilgili hükümetlerin ve yetkililerin günün mesuhyetini müdrik olarak davranmalarını talep etme hakkımız olduğunu düşünüyorum.

(...)

Göç olgusu beraberinde getirdiği sorunları ve fırsatlarıyla, sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi boyutlarıyla, ama her şeyden önemlisi insanla ilgili olduğu için önemini koruyacak, hepimizi bundan böyle de meşgul edecektir. Beşeriyetin başından beri insanlar birbirlerinden habersiz, birbirlerinden uzak ve bir yere hapsolmuş vaziyette yaşamayı reddetmişlerdir. Esasen bu insanın toplumsallaşma kabiliyetine ve tabiatına da aykırıdır. Ben, göç olgusunun küreselleşen dünyamızda kültürlerin ve milletlerin birbirlerine yaklaşması için bir şans, bir değerli fırsat teşkil ettiğini düşünüyoruz. Aynı zamanda da toplumların içlerinde barındırdıkları ve bugün yabancı olarak gördüğümüz unsurları gelecekte kendilerinin ayrılmaz bir parçası ve zenginlikleri olarak değerlendirmelerini düşünüyoruz. Dünyamızın o zaman barış ve huzura daha çabuk kavuşacağını düşünüyor, bunun gerçekleşmesini içtenlikle diliyoruz.

Yukarıda da vurguladığım gibi, bu alanda ulusal, küresel ve bölgesel işbirliği yapılması ve çözüm yollarının ortaya konması zorunludur. Gittikçe artan uluslararası içişler gelecekte gündemimizde önem bir yer tutacağından, yönetim ve kurumsal çerçevenin etkin yeni metodlarının geliştirilmesi gerektiğine inanıyoruz. Avrupa Konseyi'nin konuya ilişkin duyarlılığını takdir ediyor ve Avrupa Konseyi üyesi ülkelerle birlikte göç yönetimine aktif bir şekilde katılmaya hazır olduğumuzu ifade ediyoruz.

KAYNAKÇA

Abadan-Unat, Nermin *Bitmeyen Göç*.Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. İstanbul 2002

Ağanoğlu H.Yıldırım Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi. Göç. İstanbul 2001

Bade,Klaus J. *Ziel Deutschland:Zuwanderungen nach 1945..* Symposium des Deutschen Historischen Museums in Zusammenarbeit mit der Bundeszentrale für politische Bildung. 30.September und 1.Oktober 1999. Berlin 1999 içinde, S.14-34

Bean, Frank D. /Robert G.Cushing/Charles W.Haynes, *The Changing Demography of U.S.Immigration Flows. Patterns, Projections and Contexts*, Klaus J.Bade/Myron Weiner (Ed.), *Migration Past, Migration Future. Germany and The United States*.Vol.1.Providence-Oxford 1997 içinde p.120-153

Castles Stephen /Mark J.Miller, *The Age of Migration*.International Population Movements in the Modern World.Macmillan Press Ltd.London 1998

Chaliand, M.Jan /J.P.Rageau (Ed.), *Atlas Historique des Migration*.Edition du Seuil. Paris 1994

Çiçekli, Dr.Bülent, *The Legal Position of Turkish Immigrants in the European Union A Comparison of the Legal Reception and Status of Turkish Immigrants in Germany, the Netherland and the UK*. Ankara 1998

Demir, Oğuzhan Ömer, 30 Ekim 2002 tarihinde Bilkent Üniversitesi'nde yapılan "Göç ve Türkiye" konulu konferanstaki sunum.

Faist, Thomas, *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces*.Oxford 2000

----- *Transstaatliche Räume*. (Transcript) Bremen 2001

Grenz, Wolfgang, *Die Ausländer- und Asylpolitik der rot-grünen Bundesregierung*,Christoph Butterwegge/Gudrun Hentges (Hrsg.), *Zuwanderung im Zeichen der Globalisierung*.Migrations-, Integrations- und Minderheitenrepublik. Opladen 2002 içinde, s.105-119

Herbert, Ulrich, *Geschichte der Ausländerbeschäftigung in Deutschland 1880 bis 1980*;Saisonarbeiter, Zwangsarbeiter, Gastarbeiter.Berlin-Bonn 1986

Homze, Edward L., *Foreign Labor in Nazi Germany*, Princeton-New Jersey 1967

İnalçık, Halil, "Avrupa Devletler Sistemi, Fransa ve Osmanlı", *Doğu Batı.Düşünce Dergisi* Sayı 14. 2001, S.122-142

Jamin, Mathilde, *Fremde Heimat*. Zur Geschichte der Arbeitsmigration aus der Türkei., Jan Motte/Rainer Ohliger/Anne von Oswald (Hrsg.), *50 Jahre Bundesrepublik 50 Jahre Einwanderung*. Nachkriegsgeschichte als Migrationsgeschichte. Frankfurt-New York 1999 içinde, S.146

Kaiser,Bianca, *The Concept of "Free Movement of Persons" and Turkey's Full Membership in the European Union*. European Community Institute, Marmara University. Project No.2000/SOB-5. Final Project Report. December 2001

Kastoryano, Riva, *Kimlik Pazarlığı*.Fransa ve Almanya'da Devlet ve Göçmen İlişkileri. İletişim Yayınları. İstanbul 2000

McCarthy, Justin, *Ölüm ve Sürgün*,(Çev.Bilge Umar), İstanbul 1998

Martin, Susan F. /B.Lindsay Lowell, *Einwanderungspolitik für Hochqualifizierte in den USA*, Klaus J.Bade/Rainer Münz (Hrsg.), *Migrationsreport 2002. Fakten-Analysen-Perspektiven*.Campus.Frankfurt.New York 2002 içinde, S.119-139

Öztuna, T.Yılmaz, *Başlangıcından Zamanınıza Kadar Türkiye Tarihi*. Cilt 2. Selçuklular ve Anadolu Beylikleri. İstanbul 1964

Stalker, Peter, *The Work of Strangers: A survey of international labour migration*. International Labour Office. Geneva 1994

---- *Workers without Frontiers.; The Impact of Globalization on International Migration*.(ILO Publication) Geneva 2000

Şimşir, Bilal N, *The Turks of Bulgaria (1878-1985)*, London 1988

Terkessidis, Mark, *Psychologie des Rassismus*. Wiesbaden 1998

Ünver, O.Can, "Avrupa'nın Şansı", *Anadolu Dergisi*. Ocak-Şubat 1999 Sayı:12

---- *Almanya'da Türk Varlığı. Dünden Yarınlara Bir "Sorunun" Anatomisi*. Erhan Yarar (Yay.Haz.), *Çıkarlar, Çatışmalar, Çözümler-Tarihten Geleceğe Türk-Alman İlişkileri*. Ankara 1999 içinde, s.221-238

von Oswald, Anne, *Fremde in Deutschland:Italiener bei VW* Hans-Martin Hinz(Hrsg.), *Zuwanderungen-Auswanderungen.Integration und Desintegration nach 1945*, a.g.e. içinde s.65-77

Yıldız, Erol, *Fremdheit und Integration*.Bergisch-Gladbach 1999

RESMİ KURULUŞLARIN RAPORLARI VE DOKÜMANLAR:

Beauftragte der Bundesregierung für Ausländerfragen

Bericht der Beauftragten der Bundesregierung für Ausländerfragen über die Lage der Ausländer in der Bundesrepublik Deutschland. Berlin 2002

Commision of the European Communities, *Proposal for a Council Directive on the conditions of entry and residence of third-country nationals for the purpose of paid employment and self-employed economic activities*, .Brussels COM (2001)

EUMC, *Vielfalt und Gleichheit für Europa*. Jahresbericht 2000.Wien November 2001

IOM International Organization for Migration, *Transit Migration in Turkey*. Study Completed in 1995.Migration Information Programme.Budapest 1996

---- *World Migration Report 2000*.Geneva 2001

OECD, *Trends in International Migration*.Continuous Reporting System on Migration. SOPEMI 2001.Paris 2001

OECD/DELSA/ELSA (2002)4/ANN2., *The Economic Impact of International Migration:A Framework for EDRC Country Reviews*

İş ve İşçi Bulma Kurumu, *Avrupa Menleketlerinde Türk İşçileri ve Problemleri.: F.Almanya, Hollanda, Belçika, İsviçre ve Avusturya'ya Yapılan Bir İnceleme Gezisinin Notları*. 14 Nisan 1966-14 Mayıs 1966. Yayını No.32, Ankara 1966.

T.C.Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü, *Türkiye -Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliği İlişkilerini İçeren Sosyal Alanda Temel Metinler*. Ankara 1996

SÜRELİ YAYINLAR:

Hürriyet (Avrupa Baskısı), 23.9.2002

Frankfurter Rundschau, 30.6.2002

Frankfurter Rundschau, 22.10.2002

Wiener Kurier, 21.06.2002

